

VAASAN AMMATTIKORKEAKOULU
UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Anniina Pohjavaara & Jasmin Miekka

LAPSEN SURUN KOHTAAMINEN PÄIVÄKODISSA

Sosiaali- ja terveysala
2018

TIIVISTELMÄ

Tekijä	Anniina Pohjavaara & Jasmin Miekka
Opinnäytetyön nimi	Lapsen surun kohtaaminen päiväkodissa
Vuosi	2018
Kieli	suomi
Sivumäärä	56+2 liitettä
Ohjaaja	Ahti Nyman

Opinnäytetyön tarkoituksena oli lisätä varhaiskasvattajien tietoutta lapsen surusta ja sen eri ilmenemismuodoista. Tarkoituksena oli selvittää, miten suru näkyy lapsessa sekä millä tavalla sureva lapsi käsittelee menetystään. Lisäksi haluttiin selvittää, millaiset valmiudet varhaiskasvattajilla on tukea surevaa lasta ja perhettä, sekä kuinka päiväkodin ja kodin yhteistyö toimii tällaisessa tilanteessa. Tutkijat kokivat aiheen tärkeäksi, sillä lapsen suru voi jäädä usein vähälle huomiolle aikuisten vähäisen tiedon vuoksi. Tämä opinnäytetyö toimii ennen kaikkea kattavana tietopakettina varhaiskasvattajille.

Opinnäytetyön teoriaosuudessa käsitellään lapsen surua, ja se sisältää myös tietoa päiväkotikäisen lapsen kuolemanymmärryksestä ja lapsen surureaktioista. Osuudessa käsitellään myös sitä, miten sureva lapsi kohdataan ja millaiset valmiudet varhaiskasvattajilla on tukea lasta. Teoriaosuuden loppupuolella käsitellään surusta selviytymistä, traumatyötä, surutyötä, vertaistukea ja sururyhmiä sekä ammattiapua. Tutkimus toteutettiin kvalitatiivisena eli laadullisena. Aineisto kerättiin teemahaastatteluilla, jotka toteutettiin eräässä vaasalaisessa päiväkodissa.

Tämän opinnäytetyön tulokset osoittavat, että suru näkyy lapsessa monella eri tavalla, esimerkiksi vihaisuutena, pelkona, itsehillinnän puutteena, neutraalina suhtautumisena sekä jäljelle jääneestä läheisestä huolehtimisena. Tulokset kertovat, että lapsen suru näkyy leikissä ja lapsi käsittelee kuolemaa leikin avulla. Tuloksista käy ilmi, että varhaiskasvattajat kokivat yhteistyön perheen kanssa tärkeäksi ja toivovat avointa sekä lämmintä vuorovaikutusta lapsen omaisten kanssa. Varhaiskasvattajat kokivat pääosin, että heillä on hyvät kyvyt auttaa lasta surutyössä. Vastaajat kokivat silti, että kyseisiä tilanteita ei ole ikinä helppo kohdata. Surevan lapsen tukemisessa hyviksi ominaisuuksiksi koettiin empaattisuus, sosiaaliset taidot, tilannetaju sekä aikaisempi kokemus. Surevaa lasta tuetaan lukemalla aiheeseen liittyviä satukirjoja, keskustelemalla, sylissä pitämällä ja halauksilla, leikin avulla sekä olemalla yhteistyössä muiden tahojen kanssa.

ABSTRACT

Author	Anniina Pohjavaara and Jasmin Miekka
Title	How to Encounter a Child's Grief at a Kindergarten
Year	2018
Language	Finnish
Pages	56+2 Appendices
Name of Supervisor	Ahti Nyman

The purpose of this bachelor's thesis is to increase knowledge of grief and its different manifestations in children. The knowledge is intended to be a comprehensive tool for professionals working in the field of early childhood education. In the paper we examine how a child encounters personal loss and what coping mechanisms are present during the process. In addition different early childhood education methods of supporting the child and the family members and how cooperation with the daycare staff functions are explored. We believe the topic to be of great importance since a child's grief is often overlooked due to lack of knowledge in adults.

The theoretical part of the bachelor's thesis deals with a child's grief, how a child understands the concept of death and a child's reactions of grief. It also contains methods for encountering a grieving child. Also various other topics are dealt with such as overcoming grief, working through trauma, mourning, peer support and dedicated support groups and professional help. The study was qualitative. The data was collected through theme-oriented interviews that took place in a specific daycare in the city of Vaasa.

The results show that grief can manifest itself as various patterns in a child. Such patterns include anger, fear, lack of self-control, acting indifferent and assuming responsibility for remaining relatives. These patterns are evident in how a child incorporates and handles death as a part of a play. The interviewed daycare staff members experienced working together with the family and creating a warm, open environment as an important goal. They felt that while they possess necessary skills to assist a child in encountering grief such situations were never easy. Beneficial skills for the task were felt to be empathy, social skills, discretion and previous experience. In practice a child would be supported by reading related stories, discussion, embracing the child and playing. Cooperation with other related people and partners is of equal importance.

Keywords	Child, grief, reaction, death, day care center, encounter, supporting
----------	---

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1	JOHDANTO.....	8
2	LAPSEN SURU	10
2.1	Lapsen ajattelun kehitys.....	11
2.1.1	Lapsen ymmärrys ja käsitykset kuolemasta.....	13
2.1.2	Kuoleman käsitys eri ikäkausina.....	14
2.1.3	Kuollut läheinen ja kuolemantavan vaikutus lapsen suruun	15
2.2	Lapsen tavat reagoida suruun.....	19
2.2.1	Surureaktiot	19
2.2.2	Suru näkyy leikissä	22
2.3	Sureva lapsi päiväkodissa	23
2.3.1	Surevan lapsen kohtaaminen ja tukeminen	24
2.3.2	Varhaiskasvattajien valmiudet surevan lapsen auttamisessa	27
3	SURUSTA SELVIÄMINEN.....	29
3.1	Traumatyö.....	29
3.2	Surutyö.....	30
3.3	Vertaistuki ja sururyhmät.....	31
3.3.1	Lasten sururyhmän tavoitteet	32
3.4	Ammattiapu.....	32
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	35
4.1	Tutkimuskohde	35
4.2	Aineiston rajaus	36
4.3	Aineiston keruu.....	36
4.4	Aineiston analysointi	37
4.5	Tutkimuksen eettisyys	38
5	TUTKIMUKSEN TULOKSET.....	40
5.1	Aineistolähtöinen sisällönanalyysi.....	40
5.1.1	Perustiedot.....	40

5.1.2	Lapsen suru ja sen näkyminen käytöksessä	41
5.1.3	Surun näkyminen leikissä	44
5.1.4	Yhteistyö perheen ja päiväkodin välillä.....	45
5.1.5	Lapsen tukeminen	51
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	58
7	POHDINTA.....	61
	LÄHTEET.....	64

LIITTEET

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1. Surun näkyminen lapsessa.....	42
Kuvio 2. Perhe ei halua kertoa menetyksestä.....	46
Kuvio 3. Perhe kertoo menetyksestä.....	48
Kuvio 4. Työntekijän ominaisuudet, jotka auttavat surevan lapsen tukemisessa.....	52
Kuvio 5. Erilaisia tapoja tukea lasta.....	54

LIITELUETTELO**LIITE 1.** Haastattelukysymykset**LIITE 2.** Sähköposti Vaasan päiväkoteihin

1 JOHDANTO

Surua voidaan kuvailla matkaksi, jonka ihmiset tekevät syvälle itseensä. Tätä matkaa voi olla vaikea kuvailla toisille sen koskettavuuden vuoksi. Surua kuvaavia sanoja on myös vaikea löytää. Vaikka surumatkat ovat aina yksilöllisiä, on niitä mukavampi kulkea yhdessä toisen kanssa. (Kinanen 2009, 11.)

Kuoleminen ja siitä aiheutuva suru ovat olennainen osa elämää. Lapsi voi menettää läheisensä äkkinäisesti tai niin, että häntä on valmisteltu tulevaan menetykseen. Lapsella ei ole keinoja käsitellä surua ja hänelle kuolema voi olla hyvin vieras käsite. Tämän vuoksi on tärkeää, että varhaiskasvatuksessa työskentelevät osaavat kohdata surevan lapsen ja ennen kaikkea tukea sekä auttaa häntä suruprosessissa.

Idea aiheeseen lähti siitä, että sosionomin koulutus ei anna eväitä surun kohtaamiseen asiakastyössä. Haluamme opinnäytetyöllämme lisätä varhaiskasvatuksessa työskentelevien tietoisuutta lapsen surusta ja sen kohtaamisesta päiväkodissa. Kaikilla varhaiskasvatuksessa työskentelevillä ei välttämättä ole kokemusta surun kohtaamisesta, joten opinnäytetyömme toimii kattavana tietopakettina kyseisestä aiheesta.

Tämä opinnäytetyö on laadullinen tutkimus, jonka aineisto kerättiin yhdestä vaa-salaisesta päiväkodista haastattelemalla varhaiskasvattajia. Varhaiskasvattajat olivat ammatiltaan lähihoitajia ja lastentarhanopettajia. Työn tarkoituksena oli haastatella eri koulutustaustan omaavia varhaiskasvattajia, jotta pystyimme tutkimaan, onko koulutuksella jotain merkitystä surevan lapsen kohtaamisessa ja tukemisessa.

Tämä opinnäytetyö alkaa teoriaosuudella, jossa käsitellään lapsen surua yleisesti, lapsen ymmärrystä kuolemasta sekä lapsen tapoja reagoida suruun. Teoriaosuus sisältää tietoa siitä, miten tukea ja kohdata sureva lapsi päiväkodissa. Kerromme myös, millaisia valmiuksia varhaiskasvattajilla on surevan lapsen kohtaamisessa. Teorian loppupuolella käsittelemme surusta selviämistä, joka sisältää tietoa trauma- ja surutyöstä, sekä niiden eroista. Sisällytimme teoriaosuuteen myös vertais-

tuen ja sururyhmät sekä ammattiavun. Teoriaosuuden jälkeen pureudumme tutkimuksen toteuttamiseen sekä tutkimuksessa ilmenneisiin tuloksiin. Opinnäytetyön lopusta löytyy tutkimuksen johtopäätökset sekä pohdinta.

2 LAPSEN SURU

Elämän tunnekirjoon kuuluvat olennaisesti tuska ja suru. Lapsen suru poikkeaa hyvin paljon aikuisen surusta, mutta se on silti yhtä arvokasta ja tärkeää. Suru ja tuska näyttäytyvät eri tavoin ulospäin, riippuen lapsen ikäkaudesta, elämäntilanteesta ja kehitystasosta. On yleistä, että aikuisen on vaikea tukea sekä auttaa lasta surun keskellä ja on väärin verrata lapsen surukokemusta aikuisen tuntemuksiin. Lapsella ei ole vielä samanlaisia kykyjä kuvailla surusta aiheutuvia monenlaisia lapsille vieraita tunteita, joita ovat esimerkiksi paniikki, kipu, kauhu ja kaaos. Näitä tunteita lapsi tuntee menettäessään vanhempansa tai sisaruksensa kuoleman kautta. (Holm & Turunen 2008, 12.)

Vilénin, Vihusen, Vartiaisen, Sivénin, Neuvosen ja Kurvisen (2013) mukaan suru on normaali sekä tärkeä reaktio ja sen aikana tapahtuu paljon muutoksia. Nämä muutokset aiheuttavat stressiä ja ajatuksia siitä, että on luovuttava läheisestä ihmisestä. Kun lapsi kohtaa menetyksen, suru on siinä tärkeä ja olennainen reaktio. Lapsi kokee turvallisuudentunnetta, kun aikuinen lohduttaa ja vastaanottaa lapsen surun. Tämän turvallisuudentunteen avulla lapsi pystyy käsittelemään vastoinkäymisiä. Jos lapsen lähipiirissä ei osata surra tai lapsen annetaan ymmärtää, ettei suru ole luvallista tai lapsi ei saa surra omalla tavallaan ja omassa ajassa, lapsi alkaa välttelemään surua. Aikuisten reagoiminen negatiivisesti suruun voi johtua heidän omasta kykenemättömyydestään kohdata omaa surua ja näin ollen, he eivät kykene kohtaamaan lapsen surun tunteita. Tällaisissa tilanteissa lapsi alkaa käyttää defenssejä eli mielen puolustuskeinoja surun hallitsemiseksi. Näiden defenssien avulla lapsi varoo omia tunteitaan suojellakseen aikuisen tunnereaktioita. Tämän myötä lapsi alkaa oireilemaan eri tavoin ja se estää myös suruprosessin käynnistymisen. (Hiltunen 2016, 5.)

Menetyksestä ja surusta puhuminen on tärkeää, mutta joskus lapset saattavat tarvita konkreettisia tapoja surun käsittelyyn. Musiikin kuuntelu, piirtäminen, leikkiminen sekä valokuvien katselu kuolleesta ihmisestä voivat auttaa lasta käsittelemään surua. Surun kohdatessa lasta kannattaa pitää sylissä ja halata, sillä fyysinen kosketus usein rauhoittaa lapsia. Lapselle on myös hyvä näyttää omat tunteensa ja

itkeä jos itkettää. On silti tärkeää selittää miksi aikuista itkettää, sillä näin lapsi oppii ymmärtämään, että hänelläkin on oikeus kaivata kuollutta läheistään. (Mielenterveysseura 2018.) Suurin lapsen kokema menetys on läheisen kuolema. Lapsi voi kokea menetyksiä muullakin tavalla, esimerkiksi vanhempien avioeron tai huostaanoton takia. Perheen muutto eri paikkakunnalle, aiheuttaa lapselle menetyksen tutusta ympäristöstä. Menetyksen tunne koskien lasta itseään voi aiheutua loukkaantumisesta tai sairastumisesta, jos ne pahimmillaan aiheuttavat fyysisen vamman. Väkivallan kokeminen aiheuttaa psyykkisen ja fyysisen koskemattomuuden menetyksen. Myös lemmikkieläimen kuolema on lapselle suuri ja surullinen menetys. (Pojjula 2016, 98.) Lapsen kokemat erilaiset menetykset aiheuttavat hänelle surua. Suru kokemus on jokaiselle henkilökohtainen ja kaikki saavat surra omalla tavallaan. Toisen menetystä ei voi verrata niin, että onko se pieni vai suuri. Menetysten kokemiseen ja suremiseen vaikuttavat muun muassa persoonallisuus, aiemmat kokemukset menetyksistä, menetyksen luonne sekä se, kuinka hyvää tukea on saanut suruprosessin aikana. (Mielenterveysseura 2018 a.)

Lapsi on voinut kuulla surusta, mutta ei ole täysin varma, mitä se tarkoittaa. Suru on erilaisia tunteita, ajatuksia ja fyysisiä oireita. Jokainen lapsi suree eri tavalla, eikä siihen ole oikeaa tai väärää tapaa. (The Dougy Center 2018.) Hän voi olla vihainen ja raivota, kun taas välillä lapsi saattaa itkeä ja olla alakuloinen. Lapsi voi heräillä monta kertaa yön aikana ja kärsiä painajaisista. Lapsesta voi tulla eristäytynyt, yksinäisyyteen hakeutuva sekä sulkeutunut. On tavallista, että lapsi syyttää itseään ja kuvittelee, että hän on omilla teoillaan aiheuttanut läheisensä kuoleman. Joskus aikuinen saattaa hämääntyä siitä, että läheisen kuolema ei tunnu vaaravan lasta, mutta toisessa hetkessä lapsi saattaaakin oireilla hyvin vahvasti. On yleistä, että lapsi säästää vanhempiaan tai muita läheisiään kysymyksiltään. Tästä voi olla seurauksena, että lapsen suru jää kokonaan huomiotta. (MLL 2014.)

2.1 Lapsen ajattelun kehitys

Kuoleman ymmärtämiseen tapahtumana liittyy vahvasti se, missä ikäkaudessa ja kehitysvaiheessa lapsi on. Ymmärtäminen on liitettävissä ajattelun kehittymiseen. Monet psykologit ovat tutkineet ajattelun kehittymistä ja heistä kuuluisin lienee

kehityspsykologi Jean Piaget, jonka mukaan ajattelun kehittyminen voidaan jakaa neljään eri ja toistaan seuraavaan vaiheeseen. Kaikki lapset käyvät samat vaiheet läpi, mutta on muistettava, että lapset kehittyvät omaan tahtiinsa ja yksilöllisesti. (Kinanen 2009, 19.) Tässä kappaleessa käydään ainoastaan kaksi ensimmäistä vaihetta läpi, sillä ne koskevat 0-6-vuotiaiden lapsia.

Ensimmäisenä tulee sensomotorinen vaihe, joka ilmaantuu ennen kielen oppimista. Tämä vaihe kestää suunnilleen syntymästä kaksivuotiaaksi asti. Tässä vaiheessa suurta osaa näyttelee lapsen refleksikyky. 0-2-vuotiaan lapsen elämä perustuu lähtökohtaisesti havainnointikyvyn yhdistämiseen motorisiin kykyihin. Lapsi miettii vain käytännöllisiä asioita, esimerkiksi mitä tehdä, mitä syödä tai miten saan äidin ja isän huomion. Sensomotorisen vaiheen aikana lapsi tekee yleistyksiä ympäristönsä tapahtumista ja tekee päätelmiä siitä, miten maailma toimii. Tässä vaiheessa lapselle kehittyy käsitys esineiden pysyvyydestä. Ennen tämän käsityksen kehittymistä kaikki, mitä lapsi ei näe tai kuule, ei ole olemassa. Sensomotorisen vaiheen loppupuolella ilmaantuu kieli, joka tarkoittaa suurta muutosta hänen kognitiivisissa kyvyissään. Käytännössä tämä tuo tullessaan sen, että lapsi alkaa ymmärtämään käsitteitä ja niiden pysyvyyttä. (Mielen ihmeet 2018.)

Lapsen ollessa 2-6-vuotias, hän käy läpi esioperationaalista vaihetta. Tämän vaiheen alussa lapsen ajattelu on hyvin itsekeskeistä ja perustuu suoriin havaintoihin ympäristöstä. Kielen kehittymisen avulla lapsi alkaa käyttämään sanoja ja muodostamaan lyhyitä lauseita. Sanat toimivat lapselle kuin symboleina, jotka kuvaavat erilaisia asioita. Lapsi ei osaa vielä ajatella kovinkaan loogisesti, vaikka hän osaisi puhua hyvin ja ilmaista sanallisesti itseään. Esioperationaalisessa vaiheessa lapsi ei ymmärrä vielä täysin syy-seuraussuhteita, sekä olemassaolon eri muodot perustuvat ainoastaan siihen, mitä lapsi näkee ja kokee ympäristössään. (Kinanen 2009, 19.)

2.1.1 Lapsen ymmärrys ja käsitykset kuolemasta

Kuolema-käsitteenä on lapselle yleisesti hyvin vaikea ymmärtää. Usein koetaan myös, että lapsille on hankalaa kertoa kuolemasta ja menetystapahtumasta. Ikä ja kehitysvaiheet vaikuttavat siihen, kuinka lapsi käsittää kuoleman ja sen herättämät ajatukset. Lapset, joilla on kokemusta kuolemasta ja menetyksestä, omaavat ikä tasoaan kehittyneemmän kuolemankäsitteen. (Tuettu suru-projekti 2004.) Erkkilä (2003, 21) toteaa, että surun tunne ja sureminen ovat lapsella merkittävästi varhaisempi ominaisuus kuin kuoleman ymmärtäminen, mutta viimeistään kymmenvuotias lapsi on jo kehittänyt kypsän ymmärryksen kuolemasta. Kolme- ja viisivuotiaille lapsilla on puutteelliset tiedot siitä, mitä kuolema on ja mitä se tarkoittaa. Tämän ikäiset lapset voivat pelätä kuolemaa ja siihen liittyviä asioita sekä heillä voi olla paljon erilaisia väärinkäsityksiä aiheesta. (Ylönen 2003, 129.)

Kinanen (2009, 21) luettelee kirjassaan viisi kuolemaan liittyvää käsitettä, jotka lapsen pitää sisäistää, jotta hän voi ymmärtää kuolemaa. Ensimmäinen käsite on kuoleman universaaliuus. Kaikki elävä kuolee jossain vaiheessa ja se koskettaa kaikkia. Kuoleman peruuttamattomuus on myös asia, jonka lapsen pitää käsittää, jotta hän voi täysin ymmärtää, mitä kuolema tarkoittaa. Dyregrovin (1994, 13) mukaan lapselle haastavinta on ymmärtää kuoleman lopullinen merkitys. Lapsi saattaa reagoida hyvin välinpitämättömästi, kun hänelle kerrotaan kuolemantapauksesta. Myöhemmin lapsi voi alkaa kysellä, koska menehtynyt tulee takaisin. (Dyregrov 1994, 13.) Kolmantena käsitteenä on ruumiin toimimattomuus, joka tarkoittaa sitä, että vainaja ei voi enää tuntea kipua, nälkää tai kylmyyttä. Toiseksi viimeisenä käsitteenä on kuoleman kausaalisuus, jolla tarkoitetaan kuoleman väistämättömyyttä. Viimeisenä mainitaan siitä, kuinka elämä muuttuu läheisen ihmisen kuoltua ja perheen on luotava uudet mallit, rutiinit ja toimintatavat, jotta heidän elämänsä voi jatkua. (Kinanen 2009, 21.)

Lapsen käsitys kuolemasta kehittyy samalla kun ajattelu kehittyy. Kehityksen kulku on samanlainen, mutta kehitysvauhti saattaa vaihdella. (Dyregrov 1993, 13.) Poijula (2005, 145) kirjoittaa kuoleman ymmärtämisestä, että se edellyttää kuoleman universaaliuden tajuamista ja ettei kuolema valikoi ketään. Kuolema on

pysyvää, siksi lapsille pitää toistaa kuolemantapauksissa, ettei toivominen tai hyvä käytös tuo kuollutta takaisin. Lapselle voi kertoa, että kuollut ei enää tunne mitään, ei palele tai tunne kipua.

Lapselle on ominaista turvautua mielikuvitukseensa ja täyttää siten tietämyksensä olevat aukot, siksi kuolemasta pitää puhua lapsen iän ja kehitystason mukaan. Aikuisen täytyy puhua kuolemasta lapsen kanssa, jotta lapselle syntyy realistinen kuva siitä, mitä on tapahtunut. Näin vältetään se, että lapselle ei tule väärinkäsityksiä tapahtuneesta. Leikki-ikäisillä on tapana ajatella maagisesti, he voivat ajatella pystyvänsä vaikuttamaan maailman tapahtumiin omilla ajatuksillaan. Pahimmassa tapauksessa lapsi voi ajatella itse aiheuttaneen läheisen kuoleman. Siksi keskusteleminen surusta, lapselle heränneistä ajatuksista ja tunteista on tärkeää. (Mielenterveysseura 2018.)

2.1.2 Kuolemankäsitys eri ikäkausina

Vauvalle muutos turvallisessa elämänrytmissä aiheuttaa pelkoa. Useimmat kaksivuotiaat pelkäävät pimeää, joka on pohjimmiltaan pelkoa tuntemattomasta. Tutkijoiden mukaan tällainen pelko on kuolemanpelon varhaisia muotoja. Lapsi ajattelee, että elämä on olemassa vain silloin kun hän voi sen nähdä tai kokea keholleen. Pimeyden mukana elämä lakkaa olemasta. Lapsi tuntee tämän kaltaista pelkoa, esimerkiksi silloin, kun joutuu eroon vanhemmistaan. Alle kaksivuotias ei vielä luota siihen, että vanhempi palaa takaisin. (Kinanen 2009, 22.) Tuettu suruprojekti opaskirjan (2004, 11) mukaan alle kaksivuotias kokee kuolemaan verrattavaa hylkäämistä silloin kun hän joutuu olemaan vanhemmistaan erossa. Kun alle kaksivuotias lapsi menettää hänelle tärkeän ja läheisen ihmisen, muistikuvat hänestä haihtuvat melko nopeasti. Suruoppaan mukaan, lapsi tuntee ja tietää silti kehoissaan, että joku, joka oli, on nyt poissa.

3-5-vuotias lapsi ei vielä osaa erottaa käsitteitä elää ja olla kuollut. Lapsen mielestä kaikki liikkuva on elävää ja liikkumaton kuollutta. Tässä ikäkaudessa lapsi ajattelee kuoleman olevan lepoa ja poissaoloa. Lapsi kyselee paljon sitä, mihin kuollut ihminen on mennyt ja koska hän palaa. Ikäkauteen kuuluu ajatus siitä, että kuolema ei kosketa lasta, koska vain vanhat ihmiset kuolevat. Lapsi voi leikkiä

leikkejä, joihin liittyy kuolema. Tällaiset leikit ovat lapsen tapa käsitellä asiaa, jota hän ei vielä täysin ymmärrä. Aina ja ei koskaan käsitteet ovat alle viisivuotiaalle vaikeita ymmärtää, sillä lapsi uskoo pystyvänsä vaikuttaa maailmaan omilla ajatuksillaan. (Kinanen 2009, 22.)

6-7-vuotias lapsi osaa erottaa jo kuoleman todellisessa elämässä ja tarinassa. Tähän ikäkauteen kuuluu, että tosi ja mielikuva selkiytyvät ja erottuvat toisistaan. 6-7-vuotias pohtii, miksi täytyy kuolla ja miltä kuoleminen mahtaa tuntua. Lapsi miettii myös elämän ja kuoleman tarkoitusta sekä alkaa ymmärtämään nykyisyyttä, menneisyyttä ja tulevaa. Lapselle voi tulla ajatus siitä, että kuolema on lopullinen, mutta mielessään lapsi pohtii kuoleman peruuntumista. Äkkinäinen eroon joutumisen mahdollisuus vaikkapa vanhemmasta pelottaa, ahdistaa ja huolettaa lasta. Menettämisen pelkoon lapsi saa kummituksista, haamuista ja muista maagisista hahmoista lisäväriä. 6-7-vuotiaat osaavat osoittaa jo empatiaa omilla teoillaan sekä huomioida surevaa eri tavoin. (Kinanen 2009, 22–23.)

2.1.3 Kuollut läheinen ja kuolemantavan vaikutus lapsen suruun

Lapsuuteen kuuluu tunne omasta haavoittumattomuudesta. Kun lapsi menettää läheisen, niin kuolemasta tulee liian todellista liian aikaisin. Lapsi voi alkaa läheisen ihmisen kuoltua ajattelemaan, että hän voi myös kuolla. Perheessä muut osapuolet voivat alkaa käyttäytymään myös liian ylisuojelevasti, jos joku lapselle läheinen tai perheen läheinen on kuollut. (Mielenterveysseura 2018 b.)

Pahimpana menetyksenä lapselle pidetään vanhemman tai vanhempien kuolemaa. Vanhemmat luovat lapselle perustan turvallisuuden tunteesta, kun vanhempi kuolee, tämä perusta järkkyy. Näin myös perheen rakenne muuttuu, koska jäljelle jääneet vanhempi ja sisarukset muuttuvat menetyksen vuoksi, joten perheen sisäiset roolit ja rutiinit myös vaihtuvat. Perheen pääseminen tasapainoiseen elämään kestää pitkään. (Erjanti & Paunonen-Ilmanen 2004, 94–95.)

Lapsi jää monella tavalla yksin surunsa kanssa. Bowlby (1986) mukaan juuri kun lapsi tarvitsisi eniten ymmärrystä ja kärsivällisyyttä ympärillä olevilta aikuisilta hän ei sitä todennäköisesti saa, koska aikuinen ei kykene sitä antamaan riittävästi

oman surunsa vuoksi. Lapsen rooliksi voi tulla jäljelle jääneen vanhemman lohduttaja. Hän voi alkaa pelkäämään myös toisen vanhemman menettämistä, jonka vuoksi alkaa vahtia läheisiään ja olla hyvin levoton, jos läheinen ei ole lähellä ja nähtävillä. On tärkeää, että jäljelle jäänyt vanhempi ja läheiset saavat tarpeeksi neuvoja ja tukea, jotta he pystyisivät auttamaan lasta menemään eteenpäin surussaan. (Holm & Turunen 2008, 21–22.)

Sisaruksen kuolema jättää yhtä peruuttamattoman muutoksen perheeseen kuin vanhemman kuolema. Roolit perheen sisällä muuttuvat ja menetys vaikuttaa kodin ilmapiiriin. Samalla lapsi menettää kasvukumppanin ja leikkitoverin. Lapsen kuoleman jälkeen vanhemmat saattavat olla ylihuolehtivia sekä painostavat perheen lasta tai lapsia omaksumaan menehtyneen sisaruksen roolin ja persoonallisuuden. Usein tämänlaisessa tilanteessa lapsi kokee olevansa vähemmän tärkeä kuin kuollut sisar. Lapsi saattaa kärsiä myös ”eloonjäämissyylisyydestä”, jolloin hän syyttää itseään ja pitää itseään huonompana ja kelpaamattomampana vanhemmilleen, jolloin hän yrittää vedota vanhempiinsa haluten kuulla heiltä, että on samanarvoinen kuin kuollut sisar. Tämän vaikutukset lapsen tunne-elämän kehitykselle voivat olla kauaskantoisia, riippuen lapsen iästä, kypsyystasosta ja aikuisien reaktioista. (Dyregrov 1993, 35–36.) Ylikarjula (2008, 42) toteaa, että vanhemmilla ei ole usein voimavaroja ottaa lapsen surua huomioon omansa keskellä. Tämän vuoksi lapsella ei ole mahdollisuutta surra kunnolla menetystään ja näin, he saattavat jäädä surunsa kanssa yksin.

Lapsen suru ja kaipaus menetettyä sisarusta kohtaan on yhtä todellista kuin aikuisenkin. Lapsi vain suree eri tavalla, mitä aikuiset eivät aina ymmärrä. Lapsen mielessä surutyö jatkuu pitkään, vaikka se ei näy ulospäin. Vanhemmat eivät saisi asettaa epärealistisia odotuksia lapsen surulle, sen kestolle tai suremistavoille, vaikka lapsen sureminen voi vaikuttaa vähäiselle. Perheen ja lähiverkoston tuki menetyksen keskellä sekä surun jakaminen voivat yhdistää perhettä. Menetyksestä aiheutunut kriisi voi kasvattaa lasta henkisesti, mutta voi kääntyä myös lapsen kehitystä vastaan, jos hän alkaa ottamaan enemmän vastuuta ja käyttäytymään huomattavasti ikäistään kypsemällä tavalla, joka ei ole lapsen kehitystasolle ominaista. (Holm & Turunen 2008, 23–24.)

Isovanhempien kuolema voi vaikuttaa lapseen, jos heillä on ollut läheiset välit. Suru on kumminkin erilaista kuin vanhempien tai sisaruksen kuollessa. Isovanhempien kuolema on helpompi ymmärtää, koska he ovat vanhoja. Siksi lapsen on helpompi hyväksyä kuolema, koska käsittää että kuolema on pitkän elämän päätös. (Dyregrov 1993, 38.) Holmin ja Turusen (2008, 24–25) mukaan isovanhemman kuolintapa voi aiheuttaa lapselle traumoja, jonka vuoksi suruun yhdistyy traumatisoiva ajattelu mikä voi estää surun etenemisen. Traumatisoiva tilanne voi olla esimerkiksi, jos lapsi näkee äkillisen kuoleman tai löytää isovanhemman kuolleen. Isovanhemman kuoltua lapsen turvalliset rakenteet kuitenkin säilyvät ja arki perheessä jatkuu, jolloin lapsi suree kuollutta isovanhempaa omalla tavallaan ja omassa tahdissa.

Lapselle ystävyys on tärkeää ja merkittävää. Pieni lapsikin tietää, että ystävä on sellainen, jonka kanssa voi tehdä jotain hauskaa. Kolmevuotiaana leikitään jo yhdessä ja ollaan vuorovaikutuksessa kaverin kanssa. Kouluikäisenä ystävyysuhteet merkitsevät vielä enemmän. Ystävän kuolema saa lapsen ymmärtämään, että hänkin voi kuolla. Tämä aiheuttaa suojaamattomuuden ja haavoittuvuuden tunteita lisäksi lapsi voi alkaa pelkäämään, että muille ystäville voi sattua jotain pahaa. (Tuettu suru-projekti 2004, 15.) Dyregrov (1993, 39) kirjoittaa että ystävät ja kaverit tulevat lapselle tärkeiksi varhaislapsuuden jälkeen. Surureaktiot ovat samankaltaisia kuin muissakin tapauksissa, joissa lapsi on menettänyt läheisen.

Perheenjäsenen itsemurha on lapselle hyvin suuri traumaattinen kokemus, jossa lapsi jää usein ulkopuoliseksi sosiaalisen leimautumisen ja tabuajattelun vuoksi. Lapsi ajattelee, että perheenjäsen ei oikeasti rakastanut häntä, kun valitsi tehdä itsemurhan. Itsemurhan tehneen läheisenä lapsi ajattelee usein, että mikä hänen roolinsa tapahtuneessa on. Lapsi miettii, olisiko kuoleman voinut jotenkin välttää tai olisiko hän voinut tehdä jotain sen estämiseksi. Läheisen itsemurhan jälkeen lapsen on tärkeää saada jutella omista tunteista ja kuvitelmista sekä käsitellä niitä iän huomioon ottaen. Lapsi on usein vihainen itsemurhan tehneelle läheiselle tai muille läheisille, jotka eivät estäneet itsemurhaa tapahtumasta. Aikuisten ei pidä kieltää itsemurhaa tai väittää, että läheinen kuoli onnettomuuden tai sairauden kautta, vaikka lapsi saisi pahoja vihanpurkauksia. (Hammarlund 2010, 160.)

Bowlby (1980) ja muut useat tutkijat ovat todenneet, että jos lapsen läheinen on tehnyt itsemurhan, aikuisten hätävalheet ja väärät selitykset ovat erittäin vahingollisia, koska lapsi ei välttämättä luota muihin ihmisiin, omiin tunteisiinsa tai omaan kykyyn käsitellä tai ymmärtää tapahtunutta. (Hammarlund 2010, 161.) Suomessa tilastoidaan joka vuosi yli tuhat itsemurhaa, joista suurin osa on keski-ikäisten miesten tekemiä eli hyvin usein lasten isiä. Lapsi voi alkaa miettiä itsemurhan perinnöllisyyttä sekä omaa alttiuttaan suorittaa itsemurhan. Psykologi Göran Gyllenswärdin mukaan lapsen isä tai äiti päätyy itsemurhaan usein avioeron vuoksi. Tällaisessa tapauksessa lapsi voi tuntea syyllisyyttä siitä, että hän valitsi väärän vanhemman, jonka luona asua. Lapselle saattaa syntyä myös hyvin ristiriitainen suhtautumistapa itsemurhan tehneeseen läheiseensä. Lapsi muistaa läheisensä tärkeänä ja rakkaana, mutta itsemurhan jälkeen, voi tunteet vainajaa kohtaan olla hyvin negatiivisia. (Tuettu suru- projekti 2004, 16.)

Kun lapselle läheinen ihminen sairastuu vakavasti, on hänelle annettava tarpeeksi tietoa sairaudesta. Tällaisessa tapauksessa on erittäin tärkeää valmistaa lasta kohtaamaan kuoleminen ja kuoleva. Lapselta voi kysyä, mitä hän tietää läheisensä sairaudesta. Lapsen huolille ja kysymyksille on annettava tilaa sekä kuolemasta kertominen täytyy esittää lempeästi ja rauhallisesti. Lapsi pystyy käsittelemään vain pienen määrän tietoa kerrallaan, siksi aikuisen on hyvä seurata, milloin lapsi on jälleen valmis tiedon vastaanottamiseen. Lasta on hyvä valmistella tapaamaan kuoleva läheinen ja vierailujen sairaalassa on hyvä olla lyhyitä. Vierailut auttavat lasta ymmärtämään, mitä on tapahtumassa ja puhumaan kuolemasta kuolevan läheisensä kanssa. Lapselle on hyvä kertoa, miten sairaus on edennyt ja miten läheistä hoidetaan. Lapsi voi hoitaa sairasta omalla tavallaan, esimerkiksi tuomalla kukkia ja ojentamalla vesilasin hänelle. Tämä vähentää lapsen kokemaa avuttomuuden tunnetta. (Pojula 2016, 111–113).

Äkillinen kuolema on hyvin järkyttävä tapahtuma lapsille ja heidän perheilleen. Äkilliseen kuolemaan ei ole aikaa valmistautua tai mahdollisuutta sanoa hyvästejä. Monissa tapauksissa kuolema on väkivaltainen ja kauhea, kuten silloin, kun joku kuolee tieliikenneonnettomuudessa. Onnettomuuden kohdatessa lapset tarvitsevat aikuisen tukea sekä tietoa tapahtuneesta. Lapselle täytyy kertoa rehellisesti

tapahtuneesta, eikä yrittää suojella häntä totuudelta. Ensimmäisten viikkojen ajan lapsi on sokissa. Lapsi reagoi sokkiin samalla tavalla kuin aikuiset, mutta he voivat ilmaista tunteita eri tavoin, joka on yhteydessä kehitystasoon ja vähäiseen kokemukseen traumaattisten tilanteiden käsittelemisestä. Lapsi voi itkeä, olla vihainen tai käyttäytyä kuin mitään ei olisi tapahtunut. Kaikki nämä reaktiot ovat normaaleja äkillisen kuoleman kohdatessa. (Suddenddeath 2018.)

2.2 Lapsen tavat reagoida suruun

Dyregrovin (1994, 17) mukaan lasten reaktio läheisen kuolemaan riippuu siitä, onko häntä valmisteltu kuolemaan vai onko läheinen menehtynyt yllättäen. Lasta voi valmistaa henkisesti tulevaan menetykseen, joka osaltaan edistää lapsen surutyötä. Täytyy silti muistaa, että menetykseen valmistautumisesta huolimatta lapsi kokee suoria ja välittömiä surureaktioita.

Sokki ja turtumus ovat ensireaktioita silloin, kun läheinen on kuollut. Tämän jälkeen tulevat hämmennyksen ja kaaoksen tunteet. Kun sureva ymmärtää kuoleman merkityksen, alkaa hän kokea tuskaa ja kärsimystä. Sureva kokee todella voimakkaita tunteita, esimerkiksi epätoivosta ahdistukseen. Surevalle voi tulla tarve myös olla yksin ja vetäytyä suremaan rauhassa. Vetäytyminen tarkoittaa surevan irtautumista itsestään, ihmisenä, jollainen hän oli ennen läheisen kuolemaa, mikä ei tarkoita sitä, että hän välttelisi muita ihmisiä. Surun vaiheet ovat päällekkäisiä ja liukuvia ja ne koetaan yksilöllisesti. Yleiset surureaktiot jakautuvat fyysisiin, psykologisiin, sosiaalisiin ja käyttäytymisreaktioihin. (Poijula 2005, 40–41.)

2.2.1 Surureaktiot

Dyregrov ja Raundalen (1997, 16–17) luettelevat kirjassaan mitkä ovat tavallisia välittömiä reaktioita, kun lapsi kohtaa kriisin ja kuoleman. Näitä ovat sokki, epäusko, kauhistus, välinpitämättömyys sekä normaalin elämän jatkaminen. Sokki ja epäusko ilmenevät yleensä vähän vanhemmilla lapsilla. Lapset ja varsinkin pienet reagoivat suruun usein kieltämällä totuuden. Vanhempia voi hämmentää, jos lapsi reagoi hyvin neutraalisti menetykseen. Monesti menetyksen omaksuminen tapahtuu hiljalleen niin lapsilla kuin aikuisillakin. Tämä puolustusmekani-

nismi auttaa meitä kestävämmän elämässä vastaantulevat koettelemukset. (Dyregrov 1994, 17–18.)

Sokkireaktioon kuuluu lapsen epäuskoisuus tapahtunutta kohtaan. Sen tarkoituksena on siis, että lapsi saa tajuta tilanteen rauhassa asteittain. (Dyregrov ja Raundalen 1997, 16–17.) Uittomäen, Mynttisen sekä Laimion (2011, 6) mukaan sokki ja epäusko näkyvät niin, että lapsi ei usko tapahtumaa todeksi ja kieltää sen sanomalla: ”Sinä valehtelet, se ei voi olla totta.” Lapsi voi reagoida saman tien hyvin rajusti ja kauhistua, kun taas toinen voi muuttua apaattiseksi ja lamaantua täysin. Sokki- ja epäuskoreaktioon kuuluu myös tavallisten arkipuuhiin jatkaminen niin, kuin mitään ei olisi käynyt. Tällaisissa tapauksissa lapsi hakee turvaa tutuista ruutiineista.

Ruishalmen ja Saariston (2007, 56) mukaan on tärkeää kertoa lapselle, että on normaalia reagoida eri tavoin, sillä kuolemantapauksesta johtuvat oudot ajatukset sekä tuntemukset ovat lapselle uusia.

Välittömien reaktioiden jälkeen lapsi alkaa tuntea surua ja vihaa, seuraa jälkireaktiot. Lapsi alkaa tässä vaiheessa usein itkemään ja tuntemaan syyllisyyttä tapahtuneesta. Jälkireaktioihin kuuluvat myös ahdistus, pelko, univaikeudet, surullisuus, ikävä ja alakuloisuus. Lapsi saattaa vaatia aikuiselta paljon huomiota tai sitten vetäytyä omiin oloihinsa. (Pojjula 2016, 120.) Dyregrovin (1994, 19) mukaan läheisen menettänyt pieni lapsi voi takertua aikuiseen. He tuntevat usein pelkoa siitä, että elossa olevalle vanhemmalle tai muulle läheiselle aikuiselle tapahtuu myös jotain ikävää. Kinanen (2009, 17) toteaa, että ”perusturvallisuuden sekä elämän vakauteen liittyvän luottamuksen horjumisen horjuttaa koko lapsen persoonaa”. Läheisen ihmisen kuolemasta toipuminen kestää jokaisella lapsella oman aikansa.

Pojjulan (2005, 46–48) mukaan surevalla lapsella voi ilmetä myös fyysisiä, psykologia sekä sosiaalisia reaktioita. Surun fyysisiin oireisiin kuuluu muun muassa masentunut mieliala, voimattomuus, huonontunut keskittymiskyky, huonontunut muisti ja päätöksentekokyky, itkeminen ja itkuherkkyys. Oireita on monia ja sekin on yksilöllistä mitä oireita ilmenee.

Psykologisiin surureaktioihin kuuluu tunne-, ajattelu-, havainnointireaktiot tai selviytymisyriytyksiin ja puolustusmekanismeihin kuuluvia reaktioita. Tunnereaktioihin kuuluu tuska erossa olemisesta, surullisuus, ahdistuneisuus, haavoittuvuus ja kaipaus. Tunnereaktiot menevät laidasta laitaan kaipauksesta, hylätyksi tulemisen tunteeseen. Ajattelureaktioihin kuuluu epäusko, hajanaisuus, hämmentyneisyys, pakonomaisuus, asioiden märehtiminen, alentunut itsetunto, pessimismi ja vähentynyt huolenpito itsestään. Havaintoreaktioihin kuuluvat epätodellisuuden tunne itsestä ja ympäristöstä, kuolleeseen liittyvät paranormaalit kokemukset ja tunne siitä, että jotain tapahtuu. Surun kohdatessa ihmiselle tulee tarve selviytyä tai puolustautua. Näihin reaktioihin kuuluu muun muassa tunteiden puuttuminen, kuollutta tai tuskaisia menetyksen synnyttämien tunteiden ja muistojen välttely, taantumisen, merkityksen etsintä, kuolleeseen henkilöön samaistuminen ja unet kuolleesta. (Poijula 2005, 43–44.)

Sosiaalisiin reaktioihin kuuluvat kiinnostuksen puuttuminen entisiä normaaleja toimintoja kohtaan ja kiinnostuksen puuttuminen muita ihmisiä kohtaan. Tämä johtuu kuolleen henkilön ajattelemisen hallitsevuudesta, joka johtaa sosiaaliseen vähentymiseen, pitkästyneisyyteen, kriittisyyteen, vihaan sekä suuttumuksen ilmaisuun muita kohtaan. Voi kokea kateutta muita kohtaan, jotka eivät ole kohdanneet menetystä samalla on myös takertuvainen muita kohtaan ja välttelee yksinoloa. Suru saa ihmisen käyttäytymään levottomasti, etsimään jatkuvasti tekemistä. Käyttäytymisreaktioihin kuuluu myös ylivalppaus, hajanainen tekeminen, itkeminen ja itkuisuus, häiriö ruokahalussa, joka näkyy painon laskuna tai nousuna, kuolleesta muistuttavien tilanteiden ja ihmisten välttely, itsetuhoinen käytös, takertuva käyttäytyminen ja surupurkaukset. (Poijula 2005, 45–46)

Joskus traumaattisen tilanteen jälkeen oireet eivät lievene ajan myötä ja oireilu pitkittyy. Tällöin voidaan puhua traumaperäisestä stressireaktiosta. Sen oireina on ahdistuneisuutta, pelkoja, välttämiskäyttäytymistä sekä erilaisia fyysisiä oireita. Traumaperäiseen stressireaktioon kuuluu tapahtuman tuleminen tahtomatta mieleen, joka osaltaan aiheuttaa ahdistusta. Lapsi näkee toistuvasti painajaisia tapahtuneesta. Traumatisoitunut lapsi yrittää välttää tapahtuneen ajattelua, siihen liittyviä tunteita ja keskusteluja sekä saattaa myös vältellä paikkaa, toimintaa ja ihmi-

siä, jotka liittyvät traumaattiseen tapahtumaan. Traumaperäisestä stressireaktiosta kärsivä lapsi saattaa olla ärtynyt, levoton ja lyhytpinnainen. Hänen voi olla vaikea nukahtaa tai pysyä unessa. Kehon pitkittynyt ylivireystila on tyypillinen oire traumaperäisessä stressireaktiossa. Terapeuttiset menetelmät ja mahdollinen lääkehoito kuuluvat traumaperäisen stressireaktion hoitokeinoihin. (Suomen mielen-terveysseura 2018.) Uittomäki, Mynttinen ja Laimio (2011, 35) toteavat, että jos kyseinen reaktiomalli jatkuu yli kuukauden, lapsi on hyvä ohjata ammattiauttajalle.

2.2.2 Suru näkyy leikissä

Lapsi opettelee leikin avulla todellisen tai kuvitellun elämän kulkua. Leikin tehtävä on palvella lasta monella eri tapaa. Leikki edistää lapsen fyysistä tarvetta liikua sekä sosiaalisia vuorovaikutustaitoja. Psykkisesti leikki antaa lapselle tilaisuuden käsitellä itselleen tärkeitä tapahtumia. Mielikuvat ohjaavat lapsen leikkiä ja sen vuoksi leikitodellisuus saattaa olla hänelle täysin käsinkosketeltavaa, esimerkiksi pihan roskalaatikko voidaan nähdä suurena aarrearkkuna, joka sisältää kaikenlaisia käsittämättömiä rikkauksia. (Kinanen 2009, 56.)

Leikki on lapselle ominainen tapa toimia, oppia ja ymmärtää asioita. Leikin kautta lapset käsittelevät myös omia kokemuksiaan sekä niihin liittyviä tunteita. Sureva lapsi käy läpi kokemaansa leikin avulla, joka antaa hänelle turvallisen ympäristön kohdata traumansa. Traumaattisen asian kohdatessaan lapsi joutuu asian eteen, joka ei ole hänen kehitysvaiheensa mukainen. Lapsen kognitiivinen ja emotionaalinen kehitys ei ole sen mukainen, että hän ymmärtäisi tapahtuneen. Siksi leikki auttaa lasta käsittelemään myös huonoja asioita. Leikeissä lapsi voi kokeilla rooleja, jotka ovat pahoja. Näissä rooleissa hän saa kostaa tai rangaista omista huonoista kokemuksistaan, jolloin kohteena on lapsi itse tai vanhempi, jota kuuluisi rakastaa. Tämän kokeilevan leikin avulla hän pystyy viestittämään aikuiselle, että näitä asioita hän ajattelee sekä pyrkii leikin avulla rakentamaan uudelleen turvallisuuden tunnetta maailmaansa. Leikissä lapsi saa kosketuksen omiin tunteisiinsa, mutta oppii myös ymmärtämään miltä toisesta voi tuntua. Surevan lapsen leikissä on nähtävissä traumaattinen tapahtuma tai surun aiheuttaja. Lapsi muuttaa leikkiä ja

omaa rooliaan, jolloin hän käy läpi erilaisia ratkaisuja koskien traumaattista tapahtumaa sekä leikin loppuvaiheessa hän suuntautuu kohti ymmärtämistä ja toiveita tulevaisuudesta. Suru voi näkyä myös vain leikeissä ja piirustuksissa. Lapsen voi olla vaikeaa ottaa asia esille aikuisen kanssa, vaikka lapsi tarvitsisi sitä ja myös aikuisen on vaikea huomata lapsen tarvetta käsitellä surua, koska surun työstämisen vaihe voi alkaa paljon myöhemmin traumaattisesta tapahtumasta. (Holmberg 2003, 63–73.)

Vaikka leikki on luonnollinen ja terve tapa lapselle käsitellä kuolemaa ja menetystä, voi se saada myös toisenlaisia piirteitä. Leikki voi toistua kerta toisensa jälkeen täysin muuttumattomana. Leikin loppuessa lapsi voi aloittaa sen heti uudelleen. Tällaiselle leikille tunnusomaista on pakonomaisuus ja tuskaisuus. Pakonomainen toistuva leikki ei tuota lapselle iloa tai mielihyvää, vaan se näyttäytyy aikuisille rajoitettuna ja raskaana. Tällainen leikin malli syntyy silloin, kun lapsi on kokenut hyvin traumaattisen tapahtuman, esimerkiksi väkivaltaisen kuoleman todistaminen. Aikuisen tehtävänä on tukea lasta ja hyväksyä hänen leikkinsä, niin hän ymmärtää, että asiaa saa käsitellä eikä sitä tarvitse piilotella. (Kinanen 2009, 57.) Saaren (2003) mukaan aikuisen kuuluu myös ohjata ja auttaa lasta, jos leikki on itseään toistavaa eikä siinä ole luovia elementtejä, koska näin leikkejä muuttamalla lasta pystyy ohjaamaan surun käsittelyssä ja sillä tavoin auttaa hallitsemaan surun sisältöä. (Erjanti & Paunonen-Ilmonen, 138.)

2.3 Sureva lapsi päiväkodissa

Varhaiskasvatus kuuluu suomalaiseen koulutusjärjestelmään ja on samalla erittäin tärkeä ja olennainen vaihe lapsen kasvun ja oppimisen polulla. Lasten huoltajilla on pääasiallinen vastuu kasvatuksesta, mutta varhaiskasvatus tukee ja täydentää kodeissa tapahtuvaa kasvatustehtävää. Sen tehtävä on myös vastata omalta osaltaan lasten hyvinvoinnista. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016, 8.) Varhaiskasvatuslain (L 13.7.2018/540) mukaan varhaiskasvatuksen tarkoituksena on edistää jokaisen lapsen kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia huomioiden lapsen iän ja kehityksen. Varhaiskasvatuksen tehtävänä on turvata lapselle terveellinen ja turvallinen varhaiskasvatusympäristö. Varhaiskas-

vatuksessa täytyy toimia lasta kunnioittavasti ja pyrkiä turvaamaan mahdollisimman pysyvät vuorovaikutussuhteet lasten ja varhaiskasvattajien välillä. Tarkoituksena on myös tunnistaa lapsen yksilöllinen tuen tarve ja järjestää tukea tarvittaessa moniammatillisessa yhteistyössä.

Mattilan (2011, 15) mukaan kohtaaminen on tärkeä ja keskeinen asia kahden ihmisen välisessä vuorovaikutuksessa. Kaikkeen auttamiseen, hoitamiseen, opastamiseen ja kasvattamiseen kohtaaminen luo perustan. Kohtaamiseen kuuluu olennaisesti ystävällinen katse ja ele. Hyvässä kohtaamisessa on tärkeää tehdä toinen ihminen kuulluksi ja nähdyksi. Hållfas, Kivinen, Sipola, Hammari, Wright ja Stainers (2009) toteavat, että tärkeä osa tukemista on antaa lapselle mahdollisuus kysyä kysymyksiä ja mahdollisuus näyttää tunteensa. Turvallisuudentunne myös varhaiskasvattajan ja lapsen välillä edesauttaa luottamussuhteen syntymiseen ja rohkaisee lasta olemaan avoimempi. Varhaiskasvatuksessa henkilökunta voi auttaa lapsen suruprosessin alkuun, koska perheissä vanhempien voimavarat voivat mennä oman surun työstämiseen. Suruprosessi vie aikaa, joten lapsi tarvitsee apua pitkään menetyksen jälkeen. (Heikkilä 2016, 6.)

Lapset voivat ajatella kuolemasta niin, että kun sitä ei ajattele, se lakkaa olemasta. Asia on siis syytä nostaa esiin vanhempien ja lapsen toivomalla tavalla, jotta siitä ei kehittyisi salaisuutta tai tabua, josta kukaan ei puhu. Sureva lapsi saattaa esittää suoria kysymyksiä, joihin aikuinen voi vastata ja helpottaa täten lapsen oloa. Surevan kohtaamisessa on myös tärkeää pysyä lapsen lähellä ja antaa turvallisuutta. (Niemelä 2003, 119–120.) Spiik (2018, 59–61) toteaa, että surevan kohtaamisessa tärkeää on muistaa kohdata lapsi omana itsenään. Surevalle lapselle tutun aikuisen syli tuo turvallisuutta. Lapselle kannattaa antaa aikaa ja kuunnella mitä hänellä on sanottavana.

2.3.1 Surevan lapsen kohtaaminen ja tukeminen

Moni lapsi kohtaa elämänsä aikana tilanteen, jossa hyvin läheinen ihminen menehtyy sairauden tai esimerkiksi onnettomuuden vuoksi. Lasten isovanhemmat ovat vanhoja ja heidän elämänsä hiipuu vähitellen sairauksien myötä. Joskus lapsi joutuu myös hyvästelemään oman vanhempansa tai sisaruksen kuoleman vuoksi.

Tämä tragedia koskettaa niin koko perhettä kuin lapsen kanssa työskenteleviä ihmisiä. Tällaisessa tilanteessa lapsen vanhemmat ja lapsen kanssa työskentelevät pohtivat miten lasta voisi auttaa käsittelemään surua. Muut aikuiset ovat isossa roolissa lapsen tukemisessa, sillä lapsen vanhemmilla on usein vain vähän voimavaroja oman surunsa takia. (Mattila 2011, 105.)

Tuen etsiminen menetyksen kokeneelle perheelle voi olla hyvin vaikeaa ja tuntua ylitsepääsemättömältä. Perhe voi myös ajatella, että heidän täytyy selviytyä ilman ulkopuolista tukea. Tämän vuoksi on erittäin tärkeää, että lapsen parissa työskentelevät aikuiset ottavat aktiivisen roolin perheen auttamisessa, tukemisessa sekä yhteydenpidossa. Yhtä ainoaa oikeaa tapaa tukea surevaa perhettä ei ole, mutta pääasia on, että perhe kohdataan aidosti ja heille osoitetaan myötätuntoa (Uittomäki ym 2011, 27.) Lapsen kohtaamisessa pitää ottaa huomioon se, että aikuisella ja lapsella on erilaiset roolit. Aikuinen on enemmän vastuussa kohtaamisesta kuin lapsi ja hänen on tärkeää osoittaa joustavuutta, tarkkanäköisyyttä, huolehtivuutta sekä lempeyttä. (Mattila 2011, 15–18.)

Varhaiskasvattajien täytyy toimia yhteistyössä lapsen sekä vanhempien kanssa, jotta lapselle pystytään turvaamaan tasapainoin kehitys sekä kokonaisvaltainen hyvinvointi. Lapsen vanhempien tukeminen kuuluu myös kasvattajien velvollisuuksiin. (L 13.7.2018/540).

Varhaiskasvattajilla on suuri rooli lapsen surun tukemisessa ja siksi on hyvin tärkeää, että siellä ollaan tietoisia lapsen kohtaamasta menetyksestä. Heidän on myös otettava huomioon surun vaikutus lapseen, vaikka hän näyttäisi iloiselta ja käyttäytyisi normaalisti. Suru vaikeuttaa lapsen selviytymistä muista elämän haasteista. (Mattila 2011, 105.) Lapsen ikätaso ja kehitysvaihe liittyvät vahvasti surun kokemukseen. Varhaiskasvattajien täytyy tietää kyseisten tasojen ja vaiheiden erityispiirteet, jotta niiden pohjalta voi suunnitella, miten lasta tulisi tukea ja auttaa surussaan. Tärkeintä on osata tunnistaa sureva lapsi, joka ei aina ole niin helppoa. (Erjanti & Paunonen-Ilmonen 2004, 136.)

Kinanen (2009, 27) neuvoo kirjassaan miten surevaa lasta tulisi auttaa. Ensimmäisenä on oltava rehellinen ja avoin, sekä kertoa tapahtuneesta asiallisesti. Riittävän

tiedon antaminen lapselle on tärkeää, mutta tässäkin on otettava lapsen kehitystaso huomioon. Vaikka päiväkodissa arki on kiireistä, on silti tärkeää antaa surevalle lapselle riittävästi aikaa. Lapsen kanssa on tärkeää keskustella ja häntä on kuunneltava aidon kiinnostuneesti. Surevan kanssa voi myös muistella vainajaa ja keskustella mitä kaikkea mukavaa he tekivät yhdessä. Tärkeää on myös pitää lasta lähellä ja sylissä, sillä se luo turvallisuutta sekä antaa lohtua. Ruishalmeen ja Saariston (2007, 55) mukaan lasta kannattaa rohkaista ilmaisemaan tunteitaan. Lapsilla ei usein ole sanoja tunteidensa kuvailuun, joten heille paras keino on ilmaista niitä leikkimällä, piirtämällä tai jollain muulla toiminnalla.

Kinanen (2009, 89–90) toteaa teoksessaan, että saduttaminen on erittäin hyvä keino tukea surevaa lasta päiväkodissa. Sadutuksen tarkoituksena on, että lapsi saa kertoa sekä piirtää ja aikuinen kirjoittaa tarinan sanasta sanaan ylös. Näin lapsi luo tarinoita, joissa lapsen mielikuvitus synnyttää sekä kertomuksen että kuvituksen. Sadutusta voidaan käyttää vaikeissa ja elämää mullistavissa tilanteissa. Lapsella ei ole omille tunteilleen välttämättä sanoja, joten tarinan kertominen ja sen kuvittaminen voi tuoda niitä esille. Sadutuksen avulla lapsi huomaa, että aikuinen on valmis kuuntelemaan ja kohtaamaan hänet juuri nyt. Tämä antaa rohkeutta kertoa omista ajatuksista ja tunteista. Aikuisen ja lapsen yhteinen hetki luo turvallisuuden ja luottamuksen tunnetta. Sadutuksen avulla lapsi saa rohkeasti ilmaista itseään. Saduttajan aito kuuntelu ja kiinnostus lasta kohtaan antaa hyvät lähtökohdat lapsen kasvuun, luovuudelle, kehitykselle, oppimiselle sekä tukee laaja-alaisesti lapsen itsetuntoa ja itseluottamusta.

Katalki (2009, 36) Jyväskylän yliopistosta on pro gradu- tutkielmassaan tutkinut kuoleman käsittelyä ja lapsen surun kohtaamista alakoulussa opettajan näkökulmasta. Tutkimuksessa todetaan, että on kahden tyyppisiä tukemisen tapoja, läheisyyttä ja empaattisuutta korostava sekä etäinen tukemisen tapa. Läheisyyttä ja empaattisuutta korostaviin tapoihin kuuluvat lapsen kanssa käytävät keskustelut, halaaminen, sylissä ja kainalossa pitäminen, keskustelu vanhempien kanssa, lohduttaminen sekä aito läsnäolo. Lapsen kuunteleminen, ajan antaminen surulle, mahdollisuus jutteluun ja rauhassa olemiseen kuuluvat etäisen tukemisen tapoihin.

Varhaiskasvattajien on tärkeää tiedostaa se, että sureva lapsi voi käyttäytyä aivan eri tavalla päiväkodissa kuin kotona. Tällaiset tilanteet aiheuttavat usein hämmennystä vanhemmissa ja heille voi tulla tunne, etteivät he puhu samasta lapsesta. Aikuisilta odotetaan erityistä hienovaraisuutta, jos päiväkotiryhmässä on sureva lapsi. Lapsen kanssa keskustelu voi olla hankalaa, mutta tärkeää, jotta asiasta ei tulisi isoa tabua hänelle. Päiväkodin merkitys surussa on hyvin tärkeä tuttujen rutiinien vuoksi. Lapsi saa olla välillä ajattelematta asiaa, kun joku ei jatkuvasti kysele menetyksen aiheuttamista tunnetiloista. (Niemelä 2003, 119.)

2.3.2 Varhaiskasvattajien valmiudet surevan lapsen auttamisessa

Lapsiryhmässä työskentelevältä edellytetään aitoa kiinnostusta lapsia kohtaan. Hänen täytyy osata eläytyä erilaisiin tilanteisiin, omata hyvät vuorovaikutustaidot sekä osata toimia perheiden, henkilöstön sekä muiden yhteistyökumppaneiden kanssa yhteistyössä. Varhaiskasvattajan täytyy osata havainnoida lasta perheen ja lapsen hyvinvoinnin tukemiseksi. Tärkeitä luonteenpiirteitä ovat myös rauhallisuus, kärsivällisyys sekä positiivinen suhtautuminen elämään. Työssä edellytetään kykyä ymmärtää ja hyväksyä se, että kaikki lapset ja perheet ovat erilaisia. (Ammattinetti 2018.)

Kun kuolema kohtaa päiväkotia, se kohtaa myös lastenhoitajia, opettajia sekä muita, jotka työskentelevät lapsiryhmässä. Osa varhaiskasvattajista kokevat, etteivät he osaa tai pysty huolehtimaan lapsesta tarpeeksi heidän omien voimakkaiden reaktioidensa takia. Varhaiskasvattajilla saattaa tulla niin voimakkaat reaktiot, että he tuntevat voimattomuutta sekä avuttomuutta auttaa surevaa lasta ja perhettä. On silti tilanteita, joissa varhaiskasvattajien täytyy laittaa omat tunteensa syrjään ja koota itsensä. Heillä on suuri merkitys lapsen surussa. Lapsen kanssa työskentelevällä tiimillä on paras tietous lapsesta ja hänen persoonallisuudestaan. Yhtenä voimavarana kasvattajilla on esimerkiksi tiedon jakamisen taito. He osaavat kertoa lapsille asiat mahdollisimman ymmärrettävästi sekä osaavat käyttää oikeita ilmaisumuotoja kuolemantapauksesta puhuttaessa. Varhaiskasvattajien kannattaa myös tukeutua toisiinsa ja kerääntyä keskustelemaan tapahtuneesta, jossa he voivat avata omia tunteitaan sekä reaktioitaan. (Dyregrov 1994, 79–80.)

Dyregrov (1994, 91) toteaa, että päiväkodissa yhteisten kokoontumisten aikana voidaan lukea aiheeseen sopivaa kirjaa, joka valitaan leikin sekä keskustelun lähtökohdaksi. Pienemmät lapset voivat käyttää luovia menetelmiä, esimerkiksi piirtäminen, maalaaminen ja leikkiminen yhdessä ovat loistavia keinoja käsitellä kuolemaa ja surua aiheena. Hiekkalaatikolla voidaan järjestää esimerkiksi hautajaiset ja näytelmää tehtäessä tapahtumat voidaan luoda uudelleen niin, että lapset saavat leikin avulla keksiä vaihtoehdoisen onnellisen lopun. Leikki saattaa olla hyvin yksityiskohtaista ja erikoista, mutta se auttaa lasta sietämään avuttomuudentunnetta ja saamaan paremman otteen tapahtumista.

Erjanti & Paunonen-Ilmonen (2004, 136) toteavat, että kasvattajilla on yhä käytössään vain vähän surusta kertovaa opetusmateriaalia. Tällainen koulutusvaje on syy siihen, miksi moni kasvattaja tuntee riittämättömyyden tunnetta silloin, kun lapsi on menettänyt läheisen. Kasvattajat ovat epävarmoja omasta osaamisestaan auttaa ja tukea lasta sekä hänen perhettään. Uittomäen ym. (2011, 27) mukaan vaikeinta surevan lapsen tukemisessa ja kohtaamisessa on juurikin epävarmuuden sekä avuttomuuden sietäminen. Perheen suru voi nostaa auttajalla omia menetyksen kokemuksia pintaan. Perheille on yleisesti hyvin tärkeää, että päiväkodissa henkilökunta kohtaa heidät avoimesti ja rohkeasti. Varhaiskasvattajan täytyy muistaa, että perhettä ei saa vältellä eikä jättää yksin surunsa kanssa.

3 SURUSTA SELVIÄMINEN

Virheellinen ja lamaanuttava ajattelu siitä, ettei koskaan voi päästä yli läheisensä kuolemasta, on uskomus, joka murskaa surevan sydämen loppuelämäksi. Siksi tämä uskomus vaikeuttaa surun työstämistä ja vaikeuttaa positiivisten muistikuvien muistamista menetetyistä. Sureva voi luoda virheellisen oletuksen, että jos ei ole unohtanut menetettyä läheistä ja edelleen kaipaa häntä, niin se kertoo, ettei ole päässyt menetyksen aiheuttamasta tuskasta yli. Tämä asenne vaikeuttaa surevan elämää kokonaisvaltaisesti. (James & Friedman 2010, 14–15.) Surun kesto ja reaktiot vaihtelevat ja siksi pitää muistaa, että surutyö on normaali ilmiö ja elämään kuuluva tapahtuma. Suru ei ole sairautta vaan sielun ja ruumiin luonnollinen tapa reagoida menetykseen. (Engblom & Lehtonen 2010, 13.)

Surusta selviämiseen vaikuttaa annettu tuki, suhtautuminen surun aiheuttamaan tapahtumaan sekä lapsen persoonallisuus. Selviytymistä surusta voi vaikeuttaa, jos menetys on äkillinen tai traumaattinen. Lapsen selviytyminen hankaloituu, jos hän on aiemmin tai juuri kokenut muita menetyksiä. Tärkeä osa selviytymistä on miten surua ja menetystä käsitellään ja kuka käsittelee sitä lapsen kanssa. (Tuettu suru-projekti 2004, 21.) Poijulan (2005, 200–201) mukaan surevan aikuisen pitää osata huolehtia itsestään, jotta hän kykenee huolehtimaan ja tukemaan lapsiaan. On tärkeää, ettei lapsia lähetetä pois kotoa ja että aikuinen on läsnä kotona, koska erossa oleminen voi aiheuttaa lapsille uuden trauman.

Surun käsittelyyn kuuluvat traumatyö ja surutyö, jotka ovat psyykkisiä prosesseja. Traumatyötä pitää työstää ensin, koska sen oireet voivat haitata surutyötä ja sen etenemistä. Trauman hoito on aloitettava heti koska vain siten toipuminen ja suureneminen ovat mahdollisia. (Poijula 2005, 74–75.)

3.1 Traumatyö

Traumatyö on yllättävän ja järkyttävän menetyksen käsittelyä. Traumatyön vaiheessa on tärkeää käydä tapahtunutta läpi ja puhua siitä, sillä siten sen voi hyväksyä osaksi omaa elämäntarinaansa. (Engblom & Lehtonen 2010, 20.) Ahdistus, pelko ja masennus ovat traumatisoituneen hallitsevia tunteita. Traumatisoitunut

elää kauhun hetket uudelleen unissaan ja näkee painajaisia. Tietoisuus ja tunnistaminen niistä tekijöistä, jotka laukaisevat reaktiot ja muistuttavat tapahtuneesta on hyvä tunnistaa, koska vain siten traumatisoitunut pystyy kohtaamaan tilannetta muistuttavia tekijöitä eikä vain välttelemään niitä. Kun traumatisoitunut pystyy tähän, hänen reaktionsa lievittyvät. (Pojjula 2005, 76.)

Pojjulan (2007, 117) mukaan aikuiset voivat luulla, että lapsi ei ole traumatisoitunut, koska lapsi voi käyttäytyä turtuneen tottelevaisesti, mikä on helpotus traumatisoituneille aikuisille. Lapselle turtuneisuus, vetäytyneisyys ja yhteyden puuttumisen tunne ovat yleisiä. Lapsi pyrkii myös välttelemään muistoja ja muistuttavia tekijöitä tapahtuneesta, jolloin sureminen vaikeutuu. Hän voi kärsiä unihäiriöistä, muistin ja keskittymiskyvyn huonontumisesta. Pahimmillaan lapsi voi kehittää uusia pelkoja trauman vuoksi.

Traumatisoitunut pyrkii välttelemään tapahtumasta muistuttavia asioita ja hallitsemaan tunteitaan. Kun taas sureva oppii hyväksymään menetyksensä ja pitämään suruaan kunnianosoituksena menehtyneelle. Traumatisoitunut on koko ajan valppaana havaitsemaan vaaraa ja uhkia, jolloin hän tarkkailee ympäristöään pelon vallassa. Reaktiot voimistuvat, jos traumatisoitunut säikähtää. (Pojjula 2007, 118.)

3.2 Surutyö

Surutyö alkaa useimmissa tapauksissa kuoleman kohtaamisen aiheuttamista erilaisista tunteista. Tällaisia tunteita ovat epäusko ja protesti, johon kuuluu olennaisesti pelko, suru sekä raivo. Tämän jälkeen sureva voi kieltää tapahtuneen ja ottaa henkisesti etäisyyttä asiaan. Tällä tavoin sureva saa hetkellistä apua toivottomalta tuntuvaan tilanteeseensa. Pikkuhiljaa ajatukset, tunteet ja muistot, jotka liittyvät läheisen menettämiseen, voivat saada aikaan ruumiillisia reaktioita. Surutyössä on olennaista, että menetettyä muistellaan ja hänestä puhutaan paljon. Sureva voi tuntea olonsa masentuneeksi ja kokea kaipausta sekä surua. Surutyö voi vaatia sen, että se alkaa yhä uudelleen ja uudelleen sekä on tauolla hetken. Sen läpikäymiseen tarvitaan myös paljon voimia. Surutyön tehtävä on saada sureva hyväksymään menetyksen, sopeutumaan uuteen ympäristöön, jossa kuollut ei enää ole, kuollee-

seen kohdistuvan kiintymyssuhteen muovautuminen uudelleenlaiseksi sekä lopuksi elämän jatkuminen. (Holm & Turunen 2008, 34.)

Surutyön aikana tunteet sekä järki sopeutuvat uuteen tilanteeseen, kun sureva työstää menetystä. Surutyötä tekevä lapsi haluaa muistella kuollutta ja lohduttautua niiden avulla. Surutyössä tärkeää on läpikäydä traumaattiset yksityiskohdat ja tarkastella niitä realistisesti. Kun lapsi käy läpi omaa surutyötään, traumaattinen tilanne ja menetys tuntuvat hänelle todelliselta. Lapsi muistaa elävästi kuolleen läheisen ja häneen liittyvät asiat. (Tuettu suru-projekti 2004, 9.)

3.3 Vertaistuki ja sururyhmät

Vertaistuella tarkoitetaan samanaisessa elämäntilanteessa olevien ihmisten vastavuoroista kokemusten vaihtoa sekä toistensa tukemista. Vertaistuen merkitys on erittäin suuri, sillä sen avulla pystyy ymmärtämään paremmin menneisyyttä ja se antaa toivoa tulevalle. Yhteiset kokemukset yhdistävät ihmisiä ja vähentävät yksinäisyyden tunnetta. (Mielenterveystalo 2018.) Kinanen (2009, 69) toteaa, että samankaltaisia kokemuksia omaavat ihmiset ovat toisilleen parempia tukijoita ja ymmärtäjiä, kuin alan ammattilaiset. Vertaistukiryhmiä sekä verkostoja on perustettu monista eri teemoista ja niiden määrä kasvaa koko ajan. Ylikarjulan (2008, 103) mukaan sururyhmien suurena hyötynä on se, että sureva voi konkreettisesti ymmärtää, että surun kanssa ei ole yksin ja siitä voi selvitä.

Lasten sururyhmissä työskennellään pääosin toiminnallisuuden kautta. Ryhmissä pyritään erilaisten luovien menetelmien kautta auttamaan lasta käsittelemään menetyksestä aiheutuvaa surua. Vertaistukiryhmissä lapsella on mahdollisuus saada tukea ikäisiltään sekä läheisyyttä aikuisilta. Ryhmät toimivat myös paikkana, jossa lapsi saa puhua avoimesti ja näyttää tunteitaan. (Kinanen 2009, 69–70.) Poijulan (2016, 133) mukaan ryhmissä käytetään surun käsittelyn menetelminä leikkiä, leikki- ja taideterapiaa, pelien pelaamista sekä selviytymiskeinojen opettamista, aivoriihiä ja anonyymisti esitettyjä kysymyksiä aiheesta. Ryhmässä opettaviin selviytymiskeinoihin kuuluvat esimerkiksi ongelmanratkaisu, rentouttamismenetelmät sekä vuorovaikutukselliset kommunikaatiotaidot. Uittomäki ym (2011, 33) toteavat, että suru on muistonmuodostuksen prosessi, jossa ei pyritä unohtamiseen

vaan vahvan muiston rakentamiseen kuolleesta läheisestä. Vertaistukiryhmissä muistelu on hyvin keskeinen teema.

Lasten vertaistukiryhmät ovat kestoaltaan lyhempiä kuin aikuisten ryhmät. Ne ovat myös suljettuja ja tärkeää on, että kesken ryhmien toiminnan ei tule uusia lapsia mukaan, sillä lasten vaihtuminen voi vaikuttaa negatiivisesti surutyön etenemiseen sekä ryhmän dynamiikkaan. (Tuettu suru-projekti 2004, 23.) Sururyhmät voivat kestää yhdestä päivästä viikonloppuun tai olla viikon mittaisia kuntoutuskursseja. Sururyhmät voivat myös viikossa kerran, kaksi tai jopa kahdeksan kertaa. Lyhyetkin sururyhmät ovat merkityksellisiä, sillä kokemus vertaisuudesta ja surun jakamisesta ovat tärkeintä. (Uittomäki ym 2011, 33.)

3.3.1 Lasten sururyhmän tavoitteet

Lasten sururyhmän tavoitteina toimivat: vertaistuki, jota lapset antavat toisilleen, kokemusten jakaminen, tiedon lisääminen surusta ja kuolemasta, nähdyksi tuleminen, tunteiden sanoittaminen ja niiden käsitteleminen, oman perhepiirin tutkiskelu ja uuden perhekäsityksen luominen, leikkiminen ja mielikuvituksen käyttäminen, uuden suhtautumistavan löytäminen vainajaa kohtaan, voimavarojen löytäminen sekä lasten itsetunnon ja minäkehityksen tukeminen. (Tuettu suru-projekti 2004, 23.)

Pojjula (2016, 132–132) toteaa, että sururyhmän yhtenä keskeisenä tavoitteena on myös kannustaa ja rohkaista lapsia ajattelemaan kuolemaa sekä käsittelemään sitä. Sururyhmä voi ehkäistä ja lieventää menetyksestä aiheutuvia ongelmia sekä edistää suruprosessia.

3.4 Ammattiapu

Noin kolmanneksella surevista lapsista on tunne-elämään ja käyttäytymiseen liittyviä ongelmia, joiden takia ammatillisen avun saaminen saattaa olla tarpeen ensimmäisten kahden vuoden aikana tapahtuneesta. (Erkkilä 2003, 30.) Granotin (2005, 216–218) mukaan lapsi ei välttämättä tarvitse heti ammattiapua. Vanhemmalle tai vanhemmille olisi surun aikana helpointa siirtää lapsen huolenpito ammattilaiselle, koska eivät itse välttämättä oman surunsa vuoksi pysty lastaan aut-

tamaan ja antamaan lapselle hänen tarvitsemaansa tukea. Niin aikuiset kuin lapsetkin käyvät surun prosessia läpi kaikkine tunneskaaloineen ja siksi lapset tarvitsevat rakkautta, aikaa ja tukea varsinkin vanhemmaltaan tai vanhemmiltaan. Yleensä lapset eivät tarvitse ammattiapua. Aikainen apu tapahtuneesta viestii lapselle, että hänen tunteensa eivät ole sallittuja ja antaa lapselle kuvan, että hänellä on ongelma, jota ei saisi olla ja näin ollen kokee itsensä ongelmaksi vanhemmilleen. Joissain tapauksissa ammattiapu on lapselle tarpeellinen.

Ammattiapu voi olla silloin tarpeen, kun lapsi ei elä oman ikätasonsa mukaista elämää tai taantuu eli alkaa käyttäytyä huomattavasti ikäistään nuoremman lapsen tavoin. Ammattiavun tarpeen voi huomata myös siitä, jos lapsi käyttäytyy liian aikuismaisesti tai kokee voimakasta syyllisyyttä tapahtuneesta. Lapsen leikki näyttölee suurta osaa lapsen surussa ja silloin on syytä olla huolissaan, kun lapsi ei leiki. Lapsen suhteet ikäisiinsä lapsiin ja/tai aikuisiin voivat kapeutua, joka on myös merkki siitä, että lapsi voisi hyötyä ammattiavusta. Muita merkkejä siitä, että lapsi saattaa olla ammattiavun tarpeessa on: pelkotilat, aggressiivinen käytös, persoonallisuuden muuttuminen sekä liika vastuun ottaminen läheistensä selviämisestä. (Uittomäki ym 2011, 34–35.)

Erkkilän (2003, 30) mukaan ammattiapu ei aina tarkoita terapiaprosessia, vaan lyhyet neuvontatyypiset käynnit voivat olla myös hyödyllisiä. Lapsi voi hyötyä terapiaprosessista silloin, jos hänen suru on pitkittynyt, viivästynyt tai sitä ei ole ollenkaan. Saari (2003) toteaa että lapselle hyviä tapoja käsitellä surua on myös ystävien kanssa piirtäminen ja leikkiminen. Näin lapsi saa käsitellä suruaan omassa tahdissaan ja omilla ehdoilla. (Erjanti & Paunonen-Ilmonen, 138).

Ammattiapua suositellaan myös silloin, kun lapsen omainen on tehnyt itsemurhan tai hänet on murhattu, lapsi on joutunut todistamaan vanhempansa tai sisarensa äkillistä kuolemaa tai jos lapsi on objektiivisesti vastuussa kuolemasta, esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsi on ollut samassa tilassa kuoleman tapahtuessa. (Dyregrov 1994, 99.)

Ammattilaiset voivat antaa lapsen vanhemmille tai muille läheisille neuvoja, jotka auttavat heitä huolehtimaan lapsen tarpeista surun keskellä. Ammattilaiset voivat

myös yhdessä vanhempien kanssa päättää lapsen mahdollisesta henkilökohtaisesta avusta. Yleisesti pitkällä tähtäimellä kielteisten seurausten ehkäiseminen perheessä edellyttää usein sitä, että lapsi saa ajoissa ammattiapua. On myös tärkeää, että lasta auttavat henkilöt saavat tarpeeksi tukea vaikeassa tilanteessa. (Dyregrov 1994, 99.)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Työn päällimmäisenä tarkoituksena oli tutkia, miten suru näyttäytyy päiväkotikäisissä lapsissa ja miten sureva lapsi kohdataan päiväkodissa. Tarkoituksena oli selvittää, millaisia valmiuksia varhaiskasvattajilla on lapsen kohtaamiseen ja tuen antamiseen suruprosessissa, sekä miten päiväkodin ja kodin yhteistyö toimii tilanteissa, jossa perhe on kohdannut surun.

Opinnäytetyö toteutettiin kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Lähtökohta laadulliselle tutkimukselle on ”todellisen elämän” kuvaileminen, jota pyritään tutkimaan hyvin kokonaisvaltaisesti. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2015, 161.) Ennen laadullisen tutkimuksen aloittamista, on määriteltävä tutkimusongelma ja tutkimuskysymykset. Laadullinen tutkimus etenee suunnitteluvaiheesta tiedonkeruuseen, johon sisältyy havainnointi, haastattelu ja kirjalliset lähteet, analyysi sekä lopuksi tulkinta. Laadullisessa tutkimuksessa tutkitaan jotakin ilmiötä, johon halutaan saada vastaus: ”Mikä tässä on kyseessä?”. Kaikki tutkimus lähtee yleensä laadullisesta tutkimuksesta, sillä siinä saadaan vastaus mitä-kysymykseen. (Kananen 2010, 36–37.)

4.1 Tutkimuskohde

Idea opinnäytetyön aiheeseen lähti tutkijoiden omasta mielenkiinnosta sekä siitä, että sosionomin koulutus ei sisällä opintoja lapsen suruun liittyen. Aihe on kuitenkin tärkeä ja aina ajankohtainen. Opinnäytetyön tekijät kokivat, että aiheen tutkimiselle oli tarvetta, koska varhaiskasvattajilla ei ole välttämättä tarpeeksi tietoa miten läheisen kuolema vaikuttaa lapseen ja miten eri tavoin lapsi voi reagoida menetykseen. Lapsi tarvitsee oikeanmukaista tukea surun käsittelyssä niin kotona kuin päiväkodissakin ja aikuisten tehtävänä on tukea sekä ohjata lasta siinä. Tuen merkitys näyttelee suurta osaa suruprosessissa, koska sen avulla lapsi oppii käsittelemään mahdollisia tulevaisuuden vastoinkäymisiä elämässään paremmin. Lapsena saatu tuki auttaa luomaan vahvan pohjan kyvyille selviytyä vaikeista asioista ja tapahtumista. Tutkimuksen edetessä selvisi, että lapsen suru jää helposti huomaamatta aikuisilta juuri siksi, että lapsen tapa surra eroaa aikuisen tavasta ja aikuinen ajattelee lapsen selvinneen menetyksestä, jos lapsi ei itke tai puhu siitä.

Tutkimuksen aihe on siis tärkeä, sillä tietoisuuden lisääminen lapsen surusta auttaa oikeanlaiseen kohtaamiseen ja auttamiseen.

4.2 Aineiston rajaus

Opinnäytetyön aihetta on useimmiten rajattava. Aineiston rajaamisella pyritään tarkentamaan kerätyn aineiston ajatusta siitä mitä halutaan tietää ja mitä halutaan osoittaa kerätyllä aineistolla. Siksi aiheen rajaamisen jälkeen on järkevintä vasta aloittaa aineiston kerääminen. Laadullisen tutkimuksen tutkimusongelma tulee olla selkeä ja rajattu. Laaja aihe on lähtökohtaisesti liian epämääräinen, siksi aiheen rajaukseen on pyrittävä ja löydettävä täsmällisempi näkökulma. (Hirsijärvi, Remes & Sajavaara 2009, 81–82.)

Tutkimuksessa aihe rajattiin koskemaan pelkästään niitä tapauksia, kun lapsi on menettänyt hänelle läheisen ihmisen kuoleman kautta. Lapsi voi kokea surua hyvin monesta asiasta, esimerkiksi vanhempien ero, lemmikin kuolema tai vaikka lempilelun rikkoutuminen. Opinnäytetyön tekijät kokivat, että opinnäytetyöstä olisi tullut tarpeettoman laaja, jos aihetta ei olisi rajattu ainoastaan läheisen kuolemasta aiheutuvaan suruun. Tutkimuksesta pyrittiin tekemään mahdollisimman selkeä ja selvä rajaus edesauttoi sitä. Aiheesta löytyi todella hyvin lähdekirjallisuutta, joten rajaaminen ei tuottanut ongelmia opinnäytetyöprosessissa.

Aiheen rajausta edesauttoi myös tutkijoiden oma mielenkiinto aihetta kohtaan. Opinnäytetyön tekijät kokivat, että varsinkin läheisen kuolemasta aiheutuvasta surusta kaivataan enemmän tietoa. Toivon mukaan tämä opinnäytetyö toimii tulevaisuudessa varhaiskasvattajille hyvänä tietopakettina lapsen surusta.

4.3 Aineiston keruu

Tutkimuksen aineisto kerättiin teemahaastatteluilla. Teemahaastattelu tarkoittaa vapaamuotoista haastattelua, jossa on jokin teema. Tyypillisesti tässä aineiston keruumenetelmässä haastattelun teema-alueet ovat tiedossa mutta tarkat kysymysmuodot ja järjestys puuttuvat kokonaan. (Hirsijärvi, Remes & Sajavaara 2013, 208.) Tuomi & Sarajärvi (2018, 88) mukaan teemahaastattelun tarkoituksena on löytää merkityksellisiä vastauksia tutkimuksen tehtävän ja tarkoituksen mukaisesti.

ti. Teemahaastattelun etuna on se, että haastateltavien vastausten perusteella voidaan vielä tarkentaa ja syventää kysymyksiä. Tutkimuksen kannalta teemahaastattelu sopi aineiston keräämiseen hyvin, sillä tarkoituksena oli luoda haastattelutilanne, jossa keskustelua syntyy paljon ja haastateltava saa kertoa vapaasti oman kokemuksensa aiheesta. Haastattelutilanteesta haluttiin tehdä myös mahdollisimman rento molemmille osapuolille.

Haastatteluihin osallistui viisi eri varhaiskasvattajaa, kaksi lastentarhanopettajaa ja kolme lastenhoitajaa, joilla on tullut uran aikana vastaan tilanne tai tilanteita, jossa lapsi on menettänyt läheisensä kuoleman kautta. Haastateltavat hankittiin toisen tutkijan työpaikalta.

Kolme haastattelua pidettiin yksilöhaastatteluina ja yhteen osallistui kaksi lastenhoitajaa yhtä aikaa. Haastattelut kestivät kymmenestä minuutista puoleen tuntiin ja ne nauhoitettiin. Tutkimustuloksia varten haastattelut litteroitiin.

4.4 Aineiston analysointi

Analysointia varten haastattelut litteroitiin. Litterointi tarkoittaa nauhoitetun puhemuotoisen aineiston kirjoittamista sanasta sanaan puhtaaksi. Litteroinnilla helpotetaan aineiston hallitsemista sekä analysointia. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Ennen litteroinnin aloittamista täytyy tietää, miten aineistoa aiotaan analysoida. Nauhoitettujen aineistojen litteroiminen on tavallisempaa kuin suoraan nauhoista tehtävät päätelmät. (Hirsijärvi ym. 2009, 222.)

Lisäksi haastattelut teemoiteltiin kolmeen eri teemaan. Teemahaastattelut toteutettiin valmiiksi mietittyjen teemojen pohjalta. Tuomen ja Sarajärven (2018, 105–107) mukaan teemoittelun avulla pyritään pilkkomaan ja ryhmittelemään laadullinen aineisto eri aihealueiden eli teemojen mukaan. Teemojen avulla pystytään vertailemaan aineistossa ilmi tulleita näkemyksiä, jotka kuvaavat tiettyä aihealuetta.

4.5 Tutkimuksen eettisyys

Tutkimusta suunniteltaessa ja tehdessä on kiinnitettävä huomiota eettisiin kysymyksiin. Jokainen tutkija on vastuussa itse siitä, että tutkimuksessa täyttyvät tutkimuseettiset periaatteet, jotka liittyvät tiedon hankintaan ja tutkimuksen julkaisuun. Tutkijan on noudatettava tutkimus työn jokaisessa vaiheessa rehellisyyttä, huolellisuutta sekä tarkkuutta. Tutkimuksessa on käytettävä etiikan huomioon otavia tiedonhankinta-, tutkimus- ja arviointimenetelmiä. Hyvän eettisen tutkimuksen piirteisiin kuuluu myös muiden tutkijoiden töiden ja saavutusten huomioiminen sekä niiden arvostaminen omassa tutkimuksessa. Tutkimuksessa kuuluu välttää epärehellisyyttä kaikissa sen vaiheissa. (Hirsjärvi ym. 2013, 23–26.)

Tutkimusta varten haettiin tutkimuslupaa Vaasan kaupungin varhaiskasvatusjohtajalta. Haastateltavien anonymiteetti turvattiin opinnäytetyössä. Opinnäytetyössä mainitaan ainoastaan haastateltavien työnimikkeet. Saaranen-Kauppinen ja Puusniekan (2006) mukaan tutkimustuloksia julkaistessa on oltava tarkkana, ettei haastateltavien henkilöllisyys tule esiin. Varsinkin jos aihe on henkilökohtainen ja arkaluontoinen, on kiinnitettävä erityisesti huomiota tutkittavien anonymiteettiin. (Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.) Haastateltaville on kerrottava selkeästi mihin käyttöön heitä koskevia tietoja käytetään. Haastateltavan luvalla voidaan säilyttää nimeä, kuvaa tai esimerkiksi ääntä myöhempiä analysointeja ja tietojen yhdistämistä varten. (Kananen 2017, 194.) Haastateltavat olivat mukana vapaaehtoisesti haastatteluissa ja osana tutkimusta. Kananen (2017, 194) mukaan osallistuminen tutkimukseen on aina vapaaehtoista, jolloin vastaaja ja tutkittavat saavat itse valita osallistuvatko he vai eivät.

Tutkimustulosten luotettavuus ja pätevyys vaihtelevat, jonka vuoksi tutkimuksen luotettavuutta pyritään arvioimaan erilaisilla tutkimus- ja mittaustavoilla. Tutkimuksissa kuitenkin pyritään välttämään kaikin tavoin virheiden tekoa. Laadullisessa tutkimuksessa validius ja reliabelius eli pätevyys ja luotettavuus tulkitaan eri tavoilla ja yleensä nämä termit liitetään kvantitatiiviseen tutkimustapaan. Vaikka näitä termejä pyritään välttämään laadullisessa tutkimuksessa, tulee kuitenkin tutkimuksen pätevyyttä ja luotettavuutta arvioida. Luotettavuutta laadulli-

sessä tutkimuksessa parantaa tarkka kerronta tutkimuksesta, joka koskee kaikkia tutkimuksen vaiheita. Luotettavuuden arvioimiseen vaikuttaa aineiston kerääminen, miten ja missä aineisto on kerätty. Aineiston keräämiseen käytetty aika, mahdolliset virhetulkinnat, häiriötekijät aineiston keräämisessä ja tutkijan itsearviointi tilanteesta kerrotaan myös luotettavuuden arvioimiseksi. Laadullisen tutkimuksen aineiston analyysissä keskeistä on luokittelu ja lukijalle on kerrottava luokittelun perusteet ja alkujuuret. (Hirsijärvi ym. 2009, 231–233.)

Opinnäytetyössä on tuotu ilmi eettisesti vaadittavat asiat, joista voi todeta tutkimuksen olevan luotettava. Aineiston keräys tapahtui haastatteluilla ja haastattelut pidettiin eräissä Vaasan kaupungin päiväkodissa. Haastattelut litteroitiin sanasta sanaan haastateltavien sanoja muuttamatta. Tulokset ovat selkeästi teemoiteltu ja jokainen haastattelu analysoitu tarkasti. Haastateltavat esiintyvät opinnäytetyössä anonyymeina ja haastattelut hävitettiin analysoinnin jälkeen. Lisäksi tutkimuksen eri vaiheet on kerrottu selkeästi opinnäytetyössä.

Lähteet on merkitty oikeaoppisesti sekä teksti on muutettu omiksi sanoiksi plagioinnin välttämiseksi. Hirsijärven ym. (2009, 122) mukaan plagioinnilla tarkoitetaan tutkimustulosten, toisen tekijän ideoiden tai tekstin varastamista ja niiden esittämistä omana tietona. Luvaton plagiointi on tuomittava teko sekä tieteellisten hyvien käytänteiden vastaista.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

Tässä tutkimuksessa on esillä kolme vahvaa teemaa, joiden ympärille opinnäytetyö rakennettiin. Tutkimusongelmina oli, miten varhaiskasvattajat kohtaavat surevan lapsen päiväkodissa. Tutkimuksella haluttiin saada tietoa siitä, miten lapsen suru näkyy käytöksessä ja leikissä. Selvitettiin myös, miten yhteistyö toimii perheen ja päiväkodin välillä ja onko se kenties tiiviimpää kuoleman koskettaessa perhettä. Kolmantena teemana tutkimuksessa toimi surevan lapsen tukeminen.

Tutkimuksen aineisto eli haastattelut jaettiin näihin kolmeen eri teemaan (liite 1). Aineistoa analysoitiin haastatteluissa käytyjen teemojen avulla. Näin tutkimustuloksia oli helppo tarkastella.

5.1 Aineistolähtöinen sisällönanalyysi

Opinnäytetyön aineiston analysointi tehtiin aineistolähtöisen sisällönanalyysin mukaisesti. Tutkimuksen tuloksissa käydään läpi haastateltavien vastauksia jokaisesta teemasta ja avataan niiden sisältöä sekä merkitystä tutkimukselle. Tutkimuksen tuloksissa on suoria sitaatteja haastatteluista, jotka luovat lukijalle selkeämmän käsityksen tuloksista. Sitaatit on merkitty tekstiin lainausmerkein ja kursivoitulla fontilla.

Tutkimuksen tuloksia pyrittiin selkeyttämään myös aktanttimalleja eli havainnollistavia kuvioita käyttäen. Kuvioissa esiintyvät teemat on merkitty tekstiin kursivoitulla fontilla kappaleiden alkuun.

5.1.1 Perustiedot

Koulutustaustaltaan haastateltavat olivat lähihoitajia ja lastentarhanopettajia. Yhtenä tutkimuskysymyksenä oli tarkoituksena selvittää, antavatko eri koulutukset eväitä surevan lapsen kanssa työskentelyyn.

Haastatteluiden lähihoitajat totesivat, että kyseinen koulutus ei sisällä opintoja lapsen surusta. Eräs haastateltava kertoi, että lähihoitajaopinnoissa käsitellään enemmän sitä, kun ikäihminen kuolee vanhuuteen, mutta ei käsitellä lapsen suru-

kokemuksia. Lähihoitajaopinnoissa käsitellään myös kriisitilanteita yleisesti. Toinen lastentarhanopettajista totesi opinnoistaan olevan niin kauan, että muistikuvat ovat hämärtyneet. Kyseinen opettaja toimi aikoinaan pyhäkouluopettajana, jossa on käsitelty aihetta enemmän. Toinen lastentarhanopettaja kertoi, että hänen koulutuksensa ei ole sisältänyt opintoja surusta. Vastaajat totesivat, että kokemus ja elämä on opettanut parhaiten kohtaamaan tilanteet, jossa lapsi on menettänyt läheisen, mutta yleisesti vastaajat olivat sitä mieltä, että aihe olisi hyvä sisältyä opintoihin.

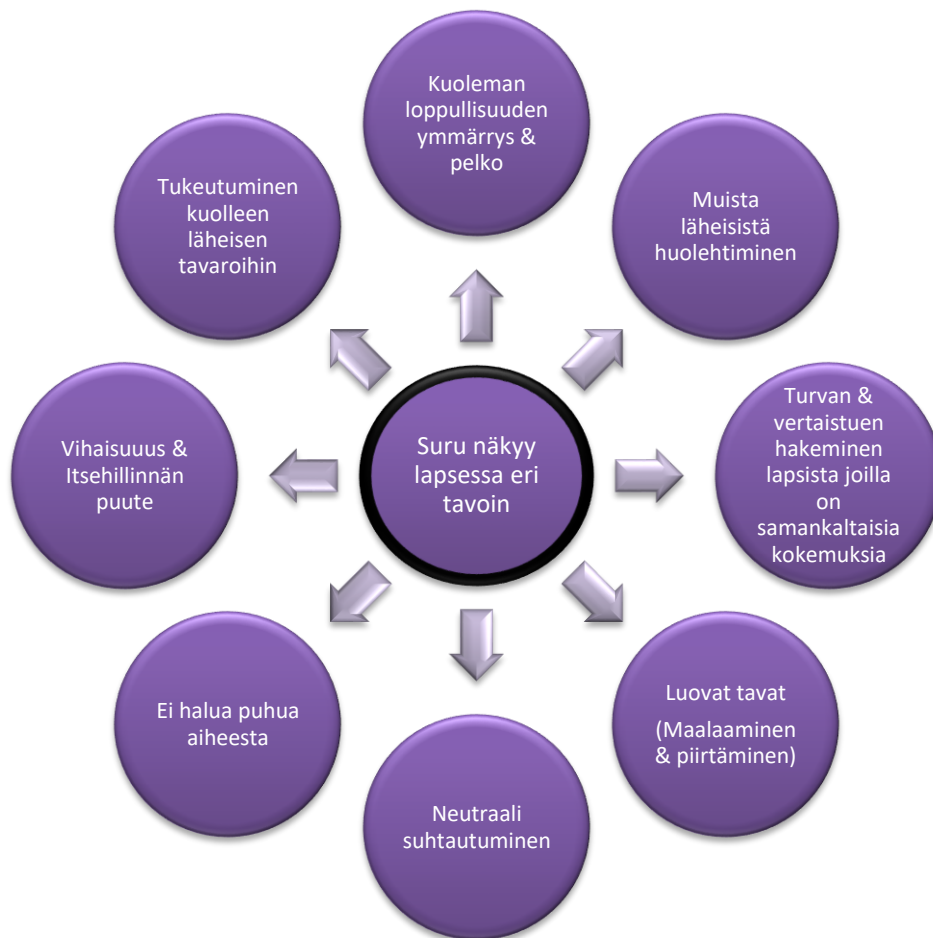
”Koulutuksen kautta on ainakin niinku vähäistä se mitä on saanu niinku ohjeistusta, lähinnä justii sain työkavereilta niinku tukea, ku oli se ensimmäinen tällainen tilanne.”

Haastattelut aloitettiin kysymällä, montako kertaa haastateltavat varhaiskasvattajat ovat kohdanneet työhistorioidensa aikana tapauksen, jossa lapsi on menettänyt läheisen ihmisen kuoleman kautta. Ilmeni, että haastateltavilla oli melko samanlainen määrä kokemusta surevan lapsen kanssa työskentelystä. Ensimmäinen lastenhoitaja oli kohdannut kaksi tapausta, jossa lapsi on menettänyt läheisen. Yhdellä lastentarhanopettajista oli tapauksia tullut vastaan neljä. Toisella lastenhoitajalla oli kokemusta vain yhdestä tapauksesta ja kolmannella lastenhoitajalla kolmesta. Toinen haastateltava lastentarhanopettaja totesi, että hänelle tapauksia on tullut vastaan työhistoriansa aikana kolme.

5.1.2 Lapsen suru ja sen näkyminen käytöksessä

Yhtenä teemana haastattelussa oli lapsen suru ja sen näkyminen lapsen käytöksessä. Haastatteluilla haluttiin selvittää, miten suru näkyy lapsessa, miten lapsi käsittelee sitä sekä miten se näkyy leikissä.

Alla olevasta kuvioista selviää, millä tavoin suru voi näkyä lapsessa (kuvio 1.)

Kuvio 1. Surun näkyminen lapsessa.

Kuoleman lopullisuuden ymmärrys ja pelko. Suru voi näkyä lapsessa vasta pitkänkin ajan päästä, kun lapsi huomaa, että kuollut läheinen ei enää tule takaisin. Haastattelussa kerrottiin, että tällaisessa tapauksessa lapsi voi alkaa pelätä muidenkin läheisten kuolemaa.

”Ja sitten puolen vuoden päästä alkaa tajuamaan, että hetkinen, se ei oikeesti enää tuukkaan takasin.”

Muista läheisistä huolehtiminen. Haastatteluista kävi ilmi, että lapsi voi oman surunsa sijaan ottaa huolehtijan roolin ja tehdä kaikkensa lohduttaakseen perheenjäsentään. Eräässä tapauksessa lapsi oli reagoanut isänsä kuolemaan siten, että hän oli ollut hyvin huolissaan äidin jaksamisesta. Lapsi koki myös samanlaisia fyysi-

siä tuntemuksia kuin hänen äitinsä. Haastattelusta selvisi, että lapsi voi välttää puhumista kuolleesta läheisestä sen vuoksi, että elossa oleva läheinen ei tulisi enemmän surulliseksi.

”Äiti oli niinku surullinen ja sit se lapsi koki niinku sellasta huolta ja sellasta vähä niinku huolehtijan roolia.”

”Sitte se sano sitä myös, että ettei niinku uskaltanu sanoa kotona isän nimeä, että sitten äiti romahtaa maahan ja se ei nouse sieltä itse.”

Turvan ja vertaistuen hakeminen lapsista, joilla on samankaltaisia kokemuksia. Eräs haastateltava kertoi, että lapsi voi hakea turvaa ja vertaistukea ikätovereistaan, joilla on samankaltaisia kokemuksia. Haastateltava kertoi tapauksesta, jossa läheisen menettänyt lapsi oli hakenut tukea kaveristaan, jonka koira oli juuri menehtynyt.

”...niin sit se haki turvaa ystävältä, joka oli justiin menettäny koiran.”

Luovat tavat (maalaaminen ja piirtäminen). Kävi ilmi, että lapsi voi kertoa ja käsitellä menetystä myös luovalla tavalla. Haastateltava lastentarhanopettaja kertoi tapauksesta, jossa lapsi oli tehnyt piirroksen. Piirroksesta oli selvinnyt, että hänen naapurissa asunut lapsi oli hukkunut hiljattain. Piirroksen avulla opettaja ja lapsi olivat käyneet tilannetta läpi (ks. luvut 2, 2.3.2 ja 3.4)

”Yhenki kerran kun piirrettiin, lapsella tuli mieleen sellanen tilanne, että kaveri oli hukkunut.”

Ei halua puhua aiheesta & neutraali suhtautuminen. Haastattelusta selvisi myös, että lapsi voi reagoida täysin neutraalisti ja olla haluton puhumaan tapahtuneesta.

”Poika menetti isoisänsä niin niin joka oli tosi tärkeä niin se ei halunnu puhua siitä mitään, se vaiken ihan täysin ja sitten vasta oikeestaan puolen vuoden jälkeen alko näkyä oireita.”

Vihaisuus ja itsehillinnän puute. Erään haastattelun lastentarhanopettaja totesi, että suru voi näkyä lapsessa niin, että hän menee täysin lukkoon ja on kyvytön

keskustelemaan tapahtuneesta. Surureaktio voi tulla myös niin vahvasti, että lapsi ei pysty hillitsemään itseään. Haastatteluista selvisi, että suru voi näyttäytyä myös vihausuutena.

”No toiset on menny aivan lukkoon et ne ei oo pystyny siit puhuu ollenkaa ja toiset sitte taas niinkun se näkyy niin voimakkaasti et ne ei pysty yhtään hillitteen itteensä.”

”Se suru on niin voimakasta, että tavarat lentää ja se on semmosta myrskyn merkkiä, että paiskataan ovia ja lähdetään tohon suuntaan ja tonne suuntaan et on niin paha olla.”

”... no tää tyttö oli ehkä sellanen, se näytti sen niinku sellasena vihana.”

Tukeutuminen kuolleen läheisen tavaroihin. Eräs haastateltava mainitsi tapauksesta, jossa lapsi menetti toisen vanhemmistaan. Tapauksen jälkeen lapsi alkoi käyttää menehtyneen vanhempansa lierihattua ja paitaa päiväkodissa. Haastateltava kertoi myös, että lapsi oli tehnyt kotiinsa surupöydän, johon hän oli kerännyt erilaisia muistoja vanhemmastaan. Monta vuotta myöhemmin haastateltava oli tavannut lapsen ja kysynyt omistaako hän yhä kyseisen lierihatun, johon hän oli saanut myöntävän vastauksen.

”Sil oli tän isän kuoleman jälkeen tapana käyttää isän tämmöstä lierihattua ja isän paitaa päiväkodissa.”

”Sit siel kotona oli semmonen surupöytä mihkä se oli keränny kaikkia muistoja isästä mis oli isän käyttämiä tavaroita ja isän tuoksuja ja se sai mennä kotona sinne muistelemaan isää.”

Haastatteluista ilmeni, että jokainen lapsi suree omalla tavallaan, eikä siihen ole yhtä oikeaa tai väärää tapaa (ks. luku 2.2)

5.1.3 Surun näkyminen leikissä

Haastatteluista kävi ilmi, että lapsi tuo kuolemaa aiheena mukaan leikkiin. Lapsi saattaa leikkiä hautajaisia ja käsitellä siten omaa suruaan. Hautajaisten järjestämi-

nen leikissä auttaa lasta ymmärtämään myös kuolemaan liittyviä rituaaleja (ks. luku 2.3.3) Sureva lapsi voi sanoittaa leikkiään ja leikkiä esimerkiksi kotia toisen lapsen kanssa siten, että: ”mä asun nyt tässä ja sun koti on tuolla, niin eihän sulla-kaa oo isää”. Tällä tavoin lapsi haluaa samaistuttaa muita lapsia tilanteeseensa. Lapsen oloa voi helpottaa erolapsien isäviikot ja äitiviikot, koska sureva voi ajatella olevansa itsekin esimerkiksi äitiviikolla.

”No se on leikeis semmosta, että no me asutaan tässä äidin kanssa ja iskä on taivaassa.”

Eräs haastateltava lastenhoitaja totesi, että päiväkotitoimi toimi ikään kuin turvapaikkana läheisensä menettäneelle lapselle. Päiväkotitoimi kyseiselle lapselle sellaisena paikkana, jossa hän sai olla hetken ajattelematta surua.

”... ku se päivähoito oli sellanen niinku turvapaikka et se sai olla siel niinku ajattelematta sitä surua.”

”Se pääsi vähän siitä sillä tavalla niinku irti hetkellisesti niin me ei sitte haluttu ruokkia tavallaan.”

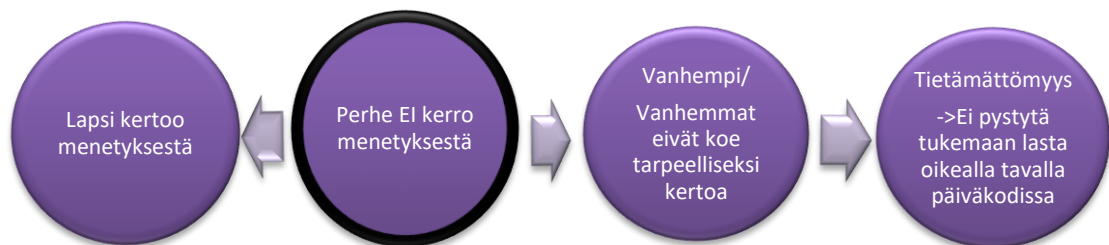
Lapselle on ominaista ilmaista itseään leikin kautta. Surun ja kuoleman tuominen leikkiin (ks. luvut 2.2.2 ja 3.4) on tärkeä keino lapselle käsitellä suruaan ja kuolemaa aiheena. Aikuisen ei tarvitse huolestua lapsen leikeistä, ellei se saa pakonomaisia piirteitä, jolloin lapsi voi tarvita ammattiapua. Päiväkodin on oltava lapselle samaan aikaan paikka, jossa hän saa tukea ja turvaa sekä paikka, jossa hän saa elää normaalia ja tuttua arkea. Kodissa vallitsevan surun ilmapiirin vuoksi on tärkeää, että päiväkodissa lapsi saa olla lapsi, eikä hänen tarvitse ajatella surua koko ajan.

5.1.4 Yhteistyö perheen ja päiväkodin välillä

Toisessa teemassa käsitellään yhteistyötä perheen ja päiväkodin välillä. Tutkimuksella haluttiin selvittää, miten vanhemmat ovat kertoneet päiväkodin henkilökunnalle kuolemantapauksesta ja miten yhteistyö perheen sekä päiväkodin välillä

on toiminut. Haastateltavilta kysyttiin myös, miten he ovat kokeneet perheen tukemisen ja miten asiaa on käsitelty lasten sekä työntekijöiden kesken.

Perhe ei kerro menetyksestä. Alla oleva kuvio selventää mahdollista tilannetta, joka tulee vastaan silloin, kun lapsen vanhemmat tai vanhempi eivät koe tarpeelliseksi kertoa varhaiskasvattajille menetyksestään (kuvio 2.)

Kuvio 2. Perhe ei halua kertoa menetyksestä.

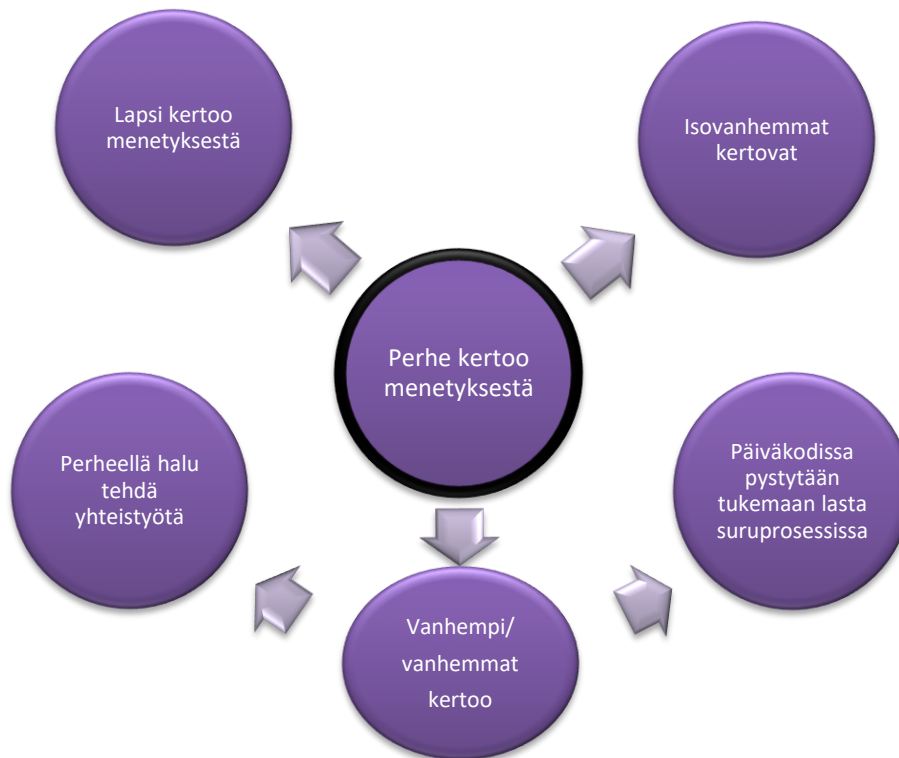
Lapsi kertoo menetyksestä. Joissakin tapauksissa lapsi on kertonut itse, että hänen perhettään on kohdannut suru. Kyseisessä tapauksessa lapsen vanhempi ei ollut itse halukas keskustelemaan tilanteesta päiväkodin henkilökunnan kanssa.

”Tän tytön kohdalla se tyttö kerto itse ja äiti kerto sitte ku me alettiin puhumaan, niin sitte se kerto siitä jotain aika ylimalkasesti.”

Vanhempi/vanhemmat eivät koe tarpeelliseksi kertoa. Haastatteluista selvisi, että riippuu täysin perheestä, haluavatko he kertoa päiväkodissa tilanteestaan vai eivät. Jotkut vanhemmat kokevat sen tarpeettomaksi. Eräs haastateltava totesi, että monet vanhemmat jättävät kertomatta varhaiskasvattajille, jos isovanhempi menehtyy. Haastateltavat totesivat, että heidän mielestään olisi hyvin tärkeää, että tieto lapsen ja perheen kuolemantapauksesta tulisi mahdollisimman pian heille, jotta päiväkodissa osataan suhtautua oikein lapsen mahdollisiin käytöksen muutoksiin. Haastateltavat kokivat, että he pystyvät auttamaan ja tukemaan lasta parhaiten silloin, kun perhe on kertonut avoimesti tilanteestaan.

Tietämättömyys. Varhaiskasvattajat kokivat, että tietämättömyyden tunnetta seuraa silloin, kun lapsen perhe ei ole halukas puhumaan varhaiskasvattajille kuolemantapauksesta. Haastateltavat korostivat silti sitä, että perheen päätöstä olla puhumatta aiheesta, täytyy kunnioittaa.

Perhe kertoo menetyksestään. Alla olevasta kuviosta selviää, keneltä tieto perheen kuolemantapauksesta voi mahdollisesti tulla varhaiskasvattajille (kuvio 3.)

Kuvio 3. Perhe kertoo menetyksestä.

Isovanhemmat kertovat. Perheen sisäisestä kuolemantapauksesta voi kertoa myös muut kuin lapsen vanhemmat. Vastaajat kertoivat, että joskus lapsen isovanhemmat voivat olla myös sanansaattajina, jos vanhempi ovat kykenemätön kertomaan varhaiskasvattajille.

”Tää tapaus mikä oli, niin se tuli isovanhempien kautta, koska se tapahtui muualla päin maailmassa. Se tän puoliso menehty muualla nii äiti oli menny sitte sinne paikan päälle.”

Vanhempi/vanhemmat kertovat. Eräs vastaaja kertoi, että kaikissa hänen kohtauksissaan, vanhemmat ovat kertoneet heti heitä koskettaneesta kuolemantapauksesta lasta tuotaessa päiväkotiin. Lähes kaikki vastaajat mainitsivat, että on tärkeää keskustella vanhemman kanssa siitä, miten surua heidän mielestään pitäisi käsitellä päiväkodissa.

”...ne kyllä käsitteli sen tosi hyvin ja puhu siitä ja kerto meille.”

Perheellä halu tehdä yhteistyötä. Vastaajat kertoivat, että yhteistyö päiväkodin ja perheen välillä riippuu myös täysin perheestä. Jotkut ovat halukkaita käymään surua läpi yhdessä lapsensa varhaiskasvattajien kanssa, mutta jotkut perheet eivät tahdo puhua tapahtuneesta ollenkaan. Eräs haastateltava kertoi tapauksesta, jossa yhteistyö oli ollut hyvin lämmin perheen kanssa. Perhe oli avoimesti kertonut omista tunteistaan ja siitä, miten he käsittelevät surua kotona.

”On keskusteltu ensin ihan kahden kesken ja vanhemman kanssa on sitten keskusteltu siitä, et mitenkä ne haluaa, että me käsitellään asiaa ryhmässä, että toisten kaa on sovittu, että luetaan aiheeseen liittyviä kirjoja yhdessä.”

Päiväkodissa pystytään tukemaan lasta suruprosessissa. Haastateltavalle oli tullut eteen tilanne, jossa vanhemmat olivat kertoneet etukäteen päiväkodin henkilökunnalle, että heidän läheinen on huonossa kunnossa ja elää mahdollisesti viimeisiä päiviään. Näin varhaiskasvattajat pystyvät keskustelemaan vaikeasta asiasta lapsen kanssa myös päiväkodissa.

”Perheet sanoo todella niinku heti, että nyt on tällänen tilanne perheessä, että isovanhempi voi niinku todella huonosti.”

”Me aina kiitellään sitten, että kiitos meidän on hyvä tietää.”

Lapsi kertoo menetyksestä. Lapsi voi kertoa itse päiväkodissa läheisen kuolemansa.

Haastateltavat totesivat, että jotkut perheet eivät tahdo puhua perhettä koskettaneesta kuolemantapauksesta. Kyseiset perheet eivät halunneet, että aihetta käsitellään lapsen kanssa päiväkodissa, vaikka lapsi olisi puhunut siitä varhaiskasvattajille. Varhaiskasvattajat korostivat silti sitä, että lapsen perheen toiveet on otettava huomioon. Tilanteissa, joissa lapsen perhe on kertonut perhettä kohdanneesta surusta, niin asiaan on pystytty valmistautumaan päiväkodissa. Tällaisissa tapauksissa varhaiskasvattajat ovat pystyneet tukemaan ja auttamaan lasta myös päiväko-

dissa. Varhaiskasvattajat ovat yhdessä tiimin ja perheen kanssa pohtineet, miten lasta voisi parhaiten tukea päiväkodin arjessa (ks. luku 2.3)

5.1.4.1 Perheen huomioiminen

Haastatteluista selvisi, että varhaiskasvattajan on hyvä kysyä lapsen perheeltä heidän näkemyksiään siitä, miten he haluavat, että päiväkodissa käsitellään surua. Vastaajat totesivat, että varsinkin katsomuksellisista asioista täytyy keskustella perheen kanssa, sillä kaikki eivät halua, että lapsen kanssa käydään seurakunnan materiaaleja läpi.

Varhaiskasvattajat kertoivat haastatteluissa, että perheiden tukeminen on pääosin luontevaa ja erään haastateltavan mukaan on tärkeää osoittaa empatiaa esimerkiksi äänensävyllä sekä lohduttavilla sanoilla. Osa haastateltavista mainitsivat jälleen, että joidenkin perheiden tukeminen on helpompaa kuin toisten. Haastattelusta selvisi, että lapsen perhe päättää, haluavatko he ottaa varhaiskasvattajat osalliseksi surun käsittelyyn. Eräällä vastaajalla oli kokemusta tilanteesta, jossa lapsen vanhempi oli menehtynyt oman käden kautta. Tämä oli ollut jäljelle jääneelle vanhemmalle hyvin rankka tilanne ja siksi varhaiskasvattaja oli kokenut hänen tukemisen hyvin haastavana, sillä oikeiden sanojen löytäminen oli vaikeaa.

Eräs vastaajista totesi, että lapsen suruun vaikuttavat kaikki perheeseen liittyvät juhlapyhät, esimerkiksi äitienpäivä ja isänpäivä. Varhaiskasvattajan on tärkeää kertoa lapsen perheelle, millaisia asioita lapsi on kertonut päiväkodissa menetykseen liittyen. Näin perhe pysyy kärryillä siitä, missä surun vaiheessa lapsi on.

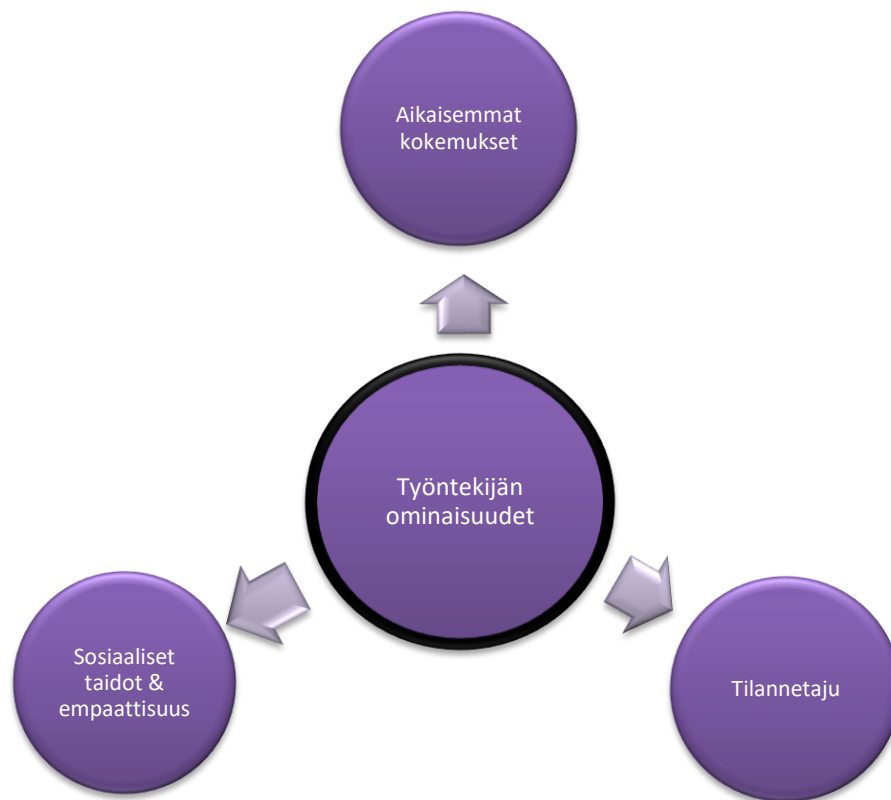
”Kyllä se on vastavuorosta sen niinku perheen tukemista myös, että kyllä ne tilanteet on yleensä niin voimakkaita, että siinä keskustellaan niin paljon sekä lapsen että aikuisen kanssa ja pitkällä aikavälillä kun tällästä tapahtuu ei kyse oo yhestä kahesta päivästä tai ensimmäisestä viikosta, vaan sitä voidaan käsitellä se koko vuosi.”

5.1.5 Lapsen tukeminen

Kolmas teema koskee lapsen tukemista. Haastateltavilta kysyttiin millaisena he kokevat omat kykynsä auttaa lasta surutyössä ja ovatko he mahdollisesti käyttäneet erilaisia surevan lapsen tukemiseen tarkoitettuja menetelmiä. Haastatteluilla haluttiin myös selvittää, millaisia eri menetelmiä on olemassa. Viimeinen kysymys koski miten varhaiskasvattajien mielestä voisi lisätä valmiuksia kohdata sureva lapsi päiväkodissa.

Vastaajat totesivat, että jokainen tapaus on erilainen ja siksi niihin on vaikea valmistautua. Pääosin vastaajat kokivat silti, että heillä on suhteellisen hyvät valmiudet kohdata kyseisiä tapauksia.

Työntekijän ominaisuudet. Vastaajat toivat ilmi haastatteluissa omia ominaisuuksiaan, jotka ovat auttaneet kohtaamaan lapsen surun. Alla olevasta kuviosta selviää, millaiset ominaisuudet haastateltavien mielestä auttoivat kohtaamaan surevan lapsen ja perheen (kuvio 4.)

Kuvio 4. Työntekijän ominaisuudet, jotka auttavat surevan lapsen tukemisessa.

Aikaisemmat kokemukset. Haastateltavat, joilla oli enemmän kokemusta aiheesta, kokivat kykynsä auttaa lasta surutyössä paremmiksi, kuin he joiden kohdalle oli sattunut vähemmän tapauksia. Eräs haastateltava kertoi, että lapsen tukeminen on vaikeaa, mutta muilta työntekijöiltä on saanut paljon tukea ja apua tilanteen hoitamiseen.

”On vaikea asia kohdata kyllä. Eikä siihen voi valmistautua eikä siihen saa oikeen sellasta koulutusta.”

”Kun avoimesti kysyy työpareiltaan tai naapuritiimistä, niin kyl se on semmonen asia mistä saa niinku apua ja muistan kyllä tämänkin talon historiasta et seitsemän vuotta ollut auki, että se on niinku noussu talon palaverista joskus, et hei meillä on tällänen tapaus.”

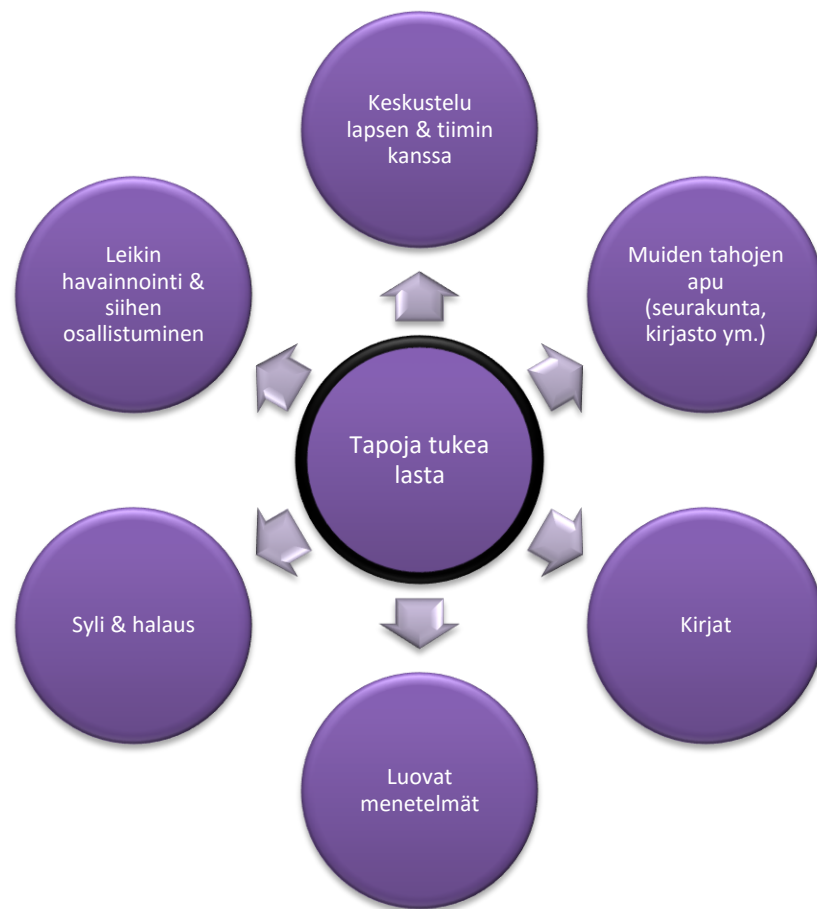
*”Me ei kuitenkaa täällä olla semmosessa työssä missä sitä niin usein koh-
tais, onneksi tietenkin.”*

Tilannetaju. Koettiin tärkeänä ominaisuutena lapsen tukemisessa.

Sosiaaliset taidot ja empaattisuus. Ovat tärkeitä ominaisuuksia. Vastaajat kokivat, että lasta ja perhettä pitää osata lukea sekä kuunnella, että haluavatko he keskustella asiasta tai käsitellä asiaa päiväkodin henkilökunnan kanssa.

*”Toisten kanssa menee luontevammin ihan niinku muidenkin ihmisten
kans, niin joidenkin kans on helpompi jutella ja joidenki taas vaikeempi.
Kaikkien kans ei kohtaa kemiat, mutta mä uskon, että mulla on aika hyvät
valmiudet ehkä omasta kokemuksesta, mut myös niinku, että mul on aika
hyvät sosiaaliset taidot.”*

Alla olevasta kuviosta ilmenee haastatteluiden perusteella esiin nousseita tapoja tukea lasta surutyössä (kuvio 5.)

Kuvio 5. Erilaisia tapoja tukea lasta.

Muiden tahojen apu. Kirjaston kanssa tehdään paljon yhteistyötä ja sieltä saa apua nopeasti. Seurakunnat ja muut tahot ovat nopeasti tarjonneet myös apuaan, esimerkiksi sururyhmiä ja papin keskusteluapua. Vastaajat ovat kokeneet eri tahojen avun erittäin tärkeäksi. Päiväkodissa oleva surulaatikko nousi lähes kaikissa haastatteluisissa esiin. Surulaatikko koettiin kuitenkin hyvin uskonnollisena ja kaksi vastaajaa kokivat, etteivät he osaa käyttää sitä.

”Seurakunnat ja muut on tosi niinku nopeesti tarjonne sururyhmiä ja se, että haluatteko, että pappi tulee keskustelea.”

”Mä en oo niinku tän alan ihminen, että osaisin käsitellä tätä laatikkoa, siis toimii tän laatikon kaa.”

Kirjat. Yleisimmäksi menetelmäksi haastatteluissa ilmeni kirjat. Eräs haastateltava kertoi, että kuoleman kohdatessa lapsiryhmää, kannattaa ottaa kirjastoon yhteyttä. Kirjaston työntekijät etsivät tilanteeseen sopivat kirjat, joita voi lukea yhdessä lapsen tai koko ryhmän kanssa.

”...et kirjastontädille niinku että hei ja kun on tämmösestä asiasta kyse niin yleensä sitä apua saa tosi nopeasti.”

”...että on valmiita tekemää yhteistyötä kyllä heti ja on tyylillä kahes päiväs tullu kirjat paikalle.”

Luovat menetelmät. Maalaaminen ja piirtäminen ovat todella hyviä keinoja lapsen surun ymmärtämisessä ja siinä tukemisessa.

”Että on vaikka ilmapalloja, että piirretään ilmapalloja ja minkä värinen olisi sitten ilon ilmapallo ja minkä värinen surun ilmapallo niinku, että sitä kautta vois nähä miten tulis niitä ajatuksia mitä koetaan.”

Syli ja halaus. Syli, halaaminen ja juttelu lapsen kanssa mainittiin tärkeänä lapsen tukemisen menetelmänä.

Leikin havainnointi ja siihen osallistuminen. Haastatteluista selvisi, että lapsen leikkejä ja yleistä käytöstä kannattaa seurata. Leikkiin kannattaa myös osallistua ja mahdollisesti yhdessä miettiä mitä leikissä tapahtuu. Lapsi saattaa viestittää leikin avulla ympärillä oleville aikuisille, että hänellä on paha olla ja ikävä kuollutta läheistään. Tällöin on tärkeää, että aikuinen on läsnä ja valmis keskustelemaan asiasta lapsen kanssa.

Keskustelut lapsen ja tiimin kanssa. Kävi ilmi, että päiväkodin viikoittaisissa yhteispalavereissa on käsitelty sitä, miten toimia, kun omassa ryhmässä olevan lapsen vanhempi tai muu läheinen kuolee. Haastateltavat kaipasivat silti lisää tietoa lapsen surusta ja sen kohtaamisesta. Vastaajat ehdottivat, että työntekijöiden valmiuksia kohdata tällaisia tilanteita voisi edistää erilaisilla koulutuksilla.

”Kyllä se koulutus on yks juttu ehdottomasti ja sitten tietenkin, jos sais kuulla vähän, että justiin miten monenlaisia tapoja on, että mähän tiedän tän kristillisen tavan mutta, että miten muut käsittelee muissa uskonnoissa.”

Ensimmäisen kerran kun kohtaa työurallaan surevan lapsen ja perheen, voi olla vaikeaa löytää mistään mitään kättä pidempää, esimerkiksi kirjoja tai nettisivuja, joissa käsitellään aihetta. Haastateltavat korostivat moniammatillista yhteistyötä sekä sitä, että neuvoa kannattaa kysyä työkavereilta, jos tuntuu, ettei omat taidot riitä lähteä purkamaan tilannetta. Eräs haastateltava totesi, että tällaisissa tilanteissa harvoin jää yksin miettimään, koska työyhteisö ja monet tahot antavat tukeaan.

5.1.5.1 Kuolemantapauksen käsittely tiimin ja ryhmän lapsien kanssa

Vastaajat kertoivat, että kuolemantapausta on käsitelty yhdessä tiimin kanssa ja mietitty, millä tavoin lasta ja perhettä voidaan auttaa parhaiten. Varhaiskasvattaja, joka on ottanut lapsen perheeltä suruviestin vastaan, välittää asian muulle tiimille mahdollisimman nopeasti. Tiimin muut jäsenet ovat ilmaisseet osanottonsa myös perheelle. Lapsiryhmässä on luettu aiheeseen liittyviä kirjoja sekä juteltu kuolemasta niin, että lapset ymmärtävät sen olevan osa elämää.

”Siihen aikaan käytiin joka vuosi pyhäinpäivän aikaan niin jollakin tavalla, että onko teidän perheessä tapana käydä esimerkiksi haudoilla viemässä kynttilää ja justii sillä tavalla niinku, että se kuitenkin kuuluu myös elämään se kuoleminen.”

Ryhmän muut lapset ovat olleet kiinnostuneita, miksi heidän kaverinsa on surullinen ja miksi hän ei välttämättä tahdo puhua aiheesta. Yhdessä haastattelussa kävi ilmi, että joskus lapset saattavat olla niin kiinnostuneita, mitä heidän kaverilleen on käynyt, että se voi tuntua surevasta kiusaamiselta. Haastateltava kertoi, että lapsiryhmän muut lapset eivät osanneet asetella kysymyksiään niin, että se ei tuntuisi surevasta inhottavalta. Sureva lapsi voi kokea hyvin ahdistavana muiden lasten kysymykset hänen tilanteestaan. Tämän vuoksi on tärkeää, että ryhmässä keskustellaan kuolemasta ja sen kuulumisesta olennaisesti elämänkulkuun.

”...ku niitä kiinnosti se mut ne ei osannu niinku asetella sitä miten ne sanoi sen niin se saattoi sitte lapsen sanomana tuntua kurjalta ja sitte tää lapsi, jonka isä oli kuollu, nii sitte ne tota niinku sano, että emmä halua puhua sun kans siitä, jos se koki sen sit niinku ahdistavaks.”

Haastatteluissa tuli myös ilmi, että jos lapsi ei tahdo käsitellä asiaa, niin silloin hänen päätöstään täytyy kunnioittaa. Eräs vastaaja totesi, että asiaa voi käsitellä koko ryhmän kanssa, vaikka satukirjan kautta, jos sureva lapsi ei halua siitä yleisesti keskustella.

”Se on ollu välillä niinku osalle helpompikin niin, että ollaan puhuttu tavallaan kirjan kautta ja eikä niinku me niinku ikinä lähetä sitä tiettyä tapausta ruotimaan.”

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli lisätä varhaiskasvattajien tietoutta lapsen surusta ja sen eri ilmenemismuodoista. Opinnäytetyöllä haluttiin selvittää, miten päiväkodin ja kodin yhteistyö toimii tilanteissa, joissa lapsi sekä perhe on menettänyt läheisen kuoleman kautta. Lisäksi haluttiin selvittää, millä tavalla suru heijastuu leikkiin ja näkyy lapsen käytöksessä. Opinnäytetyöllä oli myös tarkoitus saada haastateltavien omia mielipiteitä julki siitä, miten varhaiskasvattajien valmiuksia kohdata sureva lapsi ja perhe voisi lisätä.

Tämän opinnäytetyön aineisto kerättiin eräästä vaasalaisesta päiväkodista, jossa toinen tutkijoista työskentelee. Opinnäytetyötä varten haastateltiin viittä varhaiskasvattajaa. Kaikki haastateltavat olivat naisia. Haastateltavista kolme oli lähihoitajia ja kaksi lastentarhanopettajia. Vastaukset olivat suurin piirtein samankaltaisia, jonka vuoksi viisi haastateltavaa koettiin riittäväksi. Lisäksi vastaukset eivät eronneet selkeästi toisistaan ammattinimikkeen perusteella.

Opinnäytetyön aihe rajattiin koskemaan vain kuolemantapauksista aiheutuvaa lapsen surua. Opinnäytetyön tekijät eivät asettaneet tutkimukselle esioletuksia. Haastatteluja tehdessä huomattiin silti, että vastaukset olivat hyvin samanlaisia kuin mitä teoriaosuudessa oltiin käsitelty.

Haastatteluista selvisi, että työvuosien määrä ei ollut yhteydessä siihen, että onko työssä tullut vastaan tapauksia, jossa oman ryhmän lapsi on menettänyt läheisen. Haastateltava, jolla oli yli 30 vuotta työkokemusta takana lastentarhanopettajana, ei ollut kohdannut työssään kuin kolme tapausta, jossa lapsi oli menettänyt läheisen. Haastateltava, joka oli työskennellyt kaksi vuotta kyseissä päiväkodissa, oli kohdannut jo kaksi kuolemantapausta työssään.

Haastateltavat totesivat, että heidän koulutuksensa ei ole antanut tietoa lapsen surusta ja sen käsittelemisestä. Haastateltavista kaksi oli lastentarhanopettajia ja kolme lastenhoitajia. Tutkimuksen tuloksista on nähtävissä, että haastateltavat toivoisivat lisäkoulutusta aiheesta. Muiden työntekijöiden tuki ja apu koettiin korvaamattomiksi.

Haastatteluista kävi ilmi, että riippuu täysin lapsesta millä tavalla hän reagoi läheisen menetykseen ja näyttää suruaan. Lapsi voi käyttäytyä täysin neutraalisti ja siten, että hän ei näytä ollenkaan surua ulospäin. Toiset taas saattavat näyttää surunsa vihana. Usein esiintyy myös käytöshäiriöitä, keskittymisvaikeuksia ja itsehillinnän puutetta, kuten eräästä haastattelusta selvisi. Tuloksista kävi ilmi, että lapsi voi myös kokea suurta huolta jäljelle jääneestä läheisestään. Lapsi voi olla haluton juttelemaan kuolleesta läheisestään sen vuoksi, että jäljelle jääneelle läheiselle ei tule paha mieli.

Yhtenä tutkimusongelmana ja teemana opinnäytetyössä oli surun näkyminen leikissä. Haastatteluista kävi ilmi, että lapsen suru näkyy selvästi leikeissä. Tuloksista selvisi, että lapsi tuo kuolemaa aiheena leikkiin, joka osaltaan auttaa lasta käsitämään menetyksen. Haastateltavat kertoivat, että lapsi voi leikkiä hautajaisia tai kotia niin, että lapsi asuu kodissa ja äiti taivaassa.

Tutkimuksen tuloksista selvisi, että osa lapsen vanhemmista tai muista läheisistä ovat kertoneet heti varhaiskasvattajille perhettä kohdanneesta kuolemantapauksesta, mutta osa taas on jättänyt kertomatta. Kaikki haastateltavat kokivat tärkeäksi sen, että lapsen vanhemmat tai muut läheiset kertovat kyseisistä tilanteista mahdollisimman pian, jotta lasta osataan tukea hyvin myös varhaiskasvatuksessa. Varhaiskasvattajat kokivat, että avoin ja luottamuksellinen vuorovaikutus päiväkodin ja kodin välillä on tärkeää tällaisten tapausten sattuessa. Se miten varhaiskasvattajat kokivat perheen tukemisen, riippui myös täysin perheestä. Haastatteluista selvisi, että yhteistyö onnistuu vain, jos perhe on siihen halukas.

Haastatteluista kävi ilmi, että surua aiheena on hyödyllistä käydä lapsiryhmässä läpi. Eräs haastateltava korosti sitä, että lapsen toivetta täytyy kunnioittaa, jos hän ei halua puhua aiheesta. Kun lapsen läheinen on menehtynyt, ovat työntekijät kysyneet vanhemmilta, millä tavoin he haluavat, että päiväkodissa käsitellään asiaa. Kaikissa haastatteluissa kävi ilmi, että työntekijät käyvät yhdessä tapahtunutta läpi ja miettivät ratkaisuja tilanteeseen. Työntekijät kokivat toistensa tuen erittäin tärkeänä.

Haastateltavat varhaiskasvattajat kokivat kykynsä auttaa lasta surutyössä pääosin hyväksi. Vastaajat totesivat silti, että tällaiset tilanteet ovat aina vaikeita eikä niihin voi valmistautua. Aikaisemmat kokemukset, empaattinen sekä sosiaalinen luonne ja tilannetaju nousivat haastatteluista esiin puhuttaessa työntekijän valmiuksista auttaa surevaa lasta.

Yleisimmiksi menetelmiksi surun käsittelyssä nousi kirjat, lapsen kanssa keskustelu, muiden tahojen apu, leikin havainnointi ja siihen osallistuminen, syli ja haalaus sekä luovien menetelmien käyttö, esimerkiksi maalaaminen ja piirtäminen.

Haastatteluilla saatiin vastaukset kaikkiin tutkimusongelmiin. Haastattelujen tavoitteena oli tuoda varhaiskasvattajien kokemuksia julki tilanteista, joissa lapsen läheinen on menehtynyt. Tavoitteena oli myös saada todenmukainen kuva siitä, miten sureva lapsi käyttäytyy päiväkodissa sekä miten perheen ja päiväkodin yhteistyö toimii arjessa. Opinnäytetyön tekijöiden mielestä, tässä onnistuttiin hyvin.

7 POHDINTA

Tämän opinnäytetyön tekijät ovat työskennelleet varhaiskasvatuksessa ja tavoittelevat lastentarhanopettajan pätevyyttä. Opinnäytetyön aihetta miettiessä halusimme tehdä tutkimuksen aiheesta, joka olisi mielenkiintoinen ja tärkeä varhaiskasvatuksessa. Vaasan ammattikorkeakoulun sosionomikoulutus ei sisällä pakollisia opintoja lapsen surusta. Vapaasti valittavissa opinnoissa on opinnäytetyön ohjajamme pitämä surukurssi, jossa käsitellään surua monipuolisesti. Kurssi sisältää myös lapsen ja nuoren surun. Lapsen surun kohtaamisesta päiväkodissa on tehty monia opinnäytetöitä, mutta hyvin vähän pro graduja.

Idea aiheeseen lähti toisen tutkijan harjoittelupaikalta. Olimme lähtökohtaisesti kiinnostuneita lapsen kohtaamista kriiseistä ja siksi ajattelimme sisällyttää opinnäytetyöhön myös tavalliset elämään kuuluvat kriisit, esimerkiksi avioero tai muutto toiselle paikkakunnalle. Aihe kuitenkin rajautui hyvin nopeasti kuolemasta aiheutuvaan lapsen suruun. Tutkimukseen perehtyminen lähti siitä, miten päiväkotii-ikäiset lapset ymmärtävät kuoleman. Sen myötä halusimme tutkia, miten lapsi reagoi suruun ja mitä kaikkea suruprosessiin kuuluu.

Meille oli alusta alkaen selvää, että haluamme kerätä aineiston haastattelemalla varhaiskasvattajia. Jaoimme aineistonkeräämistyön niin, että toinen meistä haastatteli varhaiskasvattajat ja toinen litteroi haastattelut. Haastateltavien saaminen osoittautui oletettua hankalammaksi, kun yhdestäkään päiväkodista ei vastattu sähköpostiviestiimme. Tämän vuoksi kaikki haastateltavat hankittiin toisen tekijän työpaikalta. Kriteerinä haastateltavien valinnalle oli kokemus surevan lapsen kanssa työskentelystä. Haastateltavia hankittaessa tuli vastaan työntekijöitä, jotka ovat työskennelleet varhaiskasvatuksessa monia kymmeniä vuosia, mutta eivät olleet kohdanneet yhtäkään kuolemantapausta työssään. Haastattelut toteutettiin yksilohaastatteluina, vaikka aluksi ideana oli toteuttaa ne ryhmähaastatteluina. Ryhmähaastattelun toteutus osoittautui kuitenkin hankalaksi, koska haastattelut pidettiin työaikana.

Mielestämme lapsen suru aiheena on tärkeä ja aina ajankohtainen. Opinnäytetyön tekeminen osoittautui hyvin opettavaiseksi prosessiksi, joka antoi meille tulevana

lastentarhanopettajina hyvin paljon tietoa lapsen surusta kokonaisuutena. Toivon mukaan tätä opinnäytetyötä hyödynnettäisiin varhaiskasvatuksessa sellaisissa tilanteissa, joissa lapsen läheinen on menehtynyt. Toivomme myös, että opinnäytetyömme toimisi kattavana tietopakettina, jota ammattilaiset voivat halutessaan lukea.

Haastateltavat nostivat pääosin samoja asioita esille kuin lähdekirjallisuudessaakin oli mainittu. Oli hienoa huomata, että teoreettinen viitekehysemme on linkitettävissä aitoon tilanteeseen, jossa lapsi on kohdannut surun. Aloitimme opinnäytetyön tekemisen teoriaosuudesta ja sen jälkeen vasta haastattelimme. Koska olimme jo tutustuneet teoriaan hyvin laajasti, oli helppo keskustella haastateltavien kanssa heidän kokemuksistaan. Meille tulevana lastentarhanopettajina, haastattelut antoivat todella paljon arvokasta tietoa, varsinkin kun kummallakaan meistä ei ole omakohtaista kokemusta lapsen surusta tai sen kohtaamisesta. Kun tulevaisuudessa kohtaamme lapsen, jonka läheinen on menehtynyt, osaamme toimia tilanteessa oikein ja meillä on jotain kättä pidempää käytössä.

Tutkimusta olisi voinut syventää haastattelemalla enemmän eri ammattikunnan edustajia, esimerkiksi sosionomeja. Olisi voinut olla myös hyödyllistä haastatella miesvarhaiskasvattajia, sillä nyt haastatteluihin osallistui ainoastaan naisia. Miehet olisivat voineet antaa erilaista näkökulmaa lapsen tukemiseen sekä yhteistyöhön perheen ja päiväkodin välillä. Totesimme myös, että haastateltaville olisi kannattanut jakaa etukäteen haastattelurunko, johon he olisivat voineet perehtyä ennen haastattelua. Osa vastauksista jäi suppeaksi ja osaan kysymyksistä emme saaneet ollenkaan vastausta.

Eettisyys sekä validius opinnäytetyössämme toteutui mielestämme niin kuin pitääkin. Teoriaosuudessa muuttimme lähdekirjallisuudesta otetut kohdat omiksi sanoiksi ja merkitsimme lähteet selkeästi ja asiaankuuluvasti. Ennen tutkimuksen aloittamista, haimme tutkimuslupaa Vaasan varhaiskasvatusjohtajalta. Luvan saatuaamme aloitimme keräämään haastateltavia. Tutkimuksen toteutuksessa huomioimme sen, että kaikkien haastateltavien anonymiteetti turvattiin sekä kaikki olivat vapaaehtoisesti mukana haastatteluissa. Tutkimuksen tulokset on suoraan otet-

tu litteroiduista haastatteluaineistoistamme. Emme säilytä haastatteluaineistoa, vaan hävitämme ne opinnäytetyön valmistuttua.

Tämä opinnäytetyö herättää esiin mahdollisia jatkotutkimusaiheita, kuten perheen kokemus yhteistyöstä päiväkodin kanssa. Tässä opinnäytetyössä käsiteltiin ainoastaan varhaiskasvattajien näkökulmaa lapsen surusta, mutta koemme, että olisi hyödyllistä tutkia myös sitä, miten lapsen perhe kokee yhteistyön kuoleman koskettaessa heitä. Tutkimuksen voisi tehdä myös lapsen näkökulmasta, mutta se vaatisi huomattavasti enemmän työtä, esimerkiksi haastateltavien löytäminen tuottaisi varmasti paljon haasteita. Lisäksi lasten kanssa työskennellessä on noudatettava erityistä hienovaraisuutta.

LÄHTEET

- Ammattinetti. 2018. Lastentarhanopettaja. Viitattu 16.9.2018.
http://www.ammattinetti.fi/ammattit/detail/98_ammatti
- Dyregrov, A & Raundalen, M. 1997. Sureva lapsi ja koulu. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Dyregrov, A. 1993. Lapsen suru. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Dyregrov, A. 1994. Lapsen suru. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Engblom, K. & Lehtonen, E. 2010. Läsä ja lähellä. Opas kuolemaa ja surua kohtaaville. Helsinki. Multiprint.
- Erjanti, H & Paunonen-Ilmonen, M. 2004. Suru ja surevat. Surevien hoitotyön perusteet. 1.painos. Vantaa. Dark Oy.
- Erkkilä, J. 2003. Musiikkiterapian mahdollisuudet lapsen surussa. Teoksessa Surevan lapsen kanssa, 17-55. Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S & Ylönen, H. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Granot, T. 2005. Without you. Children and young people growing up with loss and its effects. Great Britain. Athenaeum Press.
- Hammarlund, C-O. 2010. Kriisikeskustelu. Kriisituki, jälkipuinti, stressin ja konfliktien käsittely. Latvia. Jelgava printing house.
- Hiltunen, H-R. 2016. Lapsen ja nuoren surun tukeminen. Opas lasten ja nuorten kanssa työskenteleville. Helsinki. Kirjapaja.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2015. Tutki ja kirjoita. Helsinki. Tammi.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. Helsinki. Tammi.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2013. Tutki ja kirjoita. Helsinki. Tammi.
- Holm, T & Turunen, T. 2008. Minun suruni. Aikuisen opas. 2.painos. Jyväskylä. Gummerus kirjapaino Oy
- James, J-W. & Friedman, R. 2010. Surun työstäminen. Toimintaohjelma kuoleman, eron tai muiden tunneperäisten menetysten työstämiseen. Göteborgstryckeriet i Mölndal, Sverige. Svenska Institutet för Sorgbearbetning.

Kananen, J. 2010. Opinnäytetyön kirjoittamisen käytännön opas. Tampere. Tampereen Yliopistopaino Oy - Juvenes Print Oy.

Katalki, R. 2009. Kuoleman käsittely ja surun kohtaaminen alakoulussa opettajan näkökulmasta. Pro gradu- tutkielma. Kasvatustieteiden laitos. Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/19844/URN_NBN_fi_jyu-200904011228.pdf

Kinanen, M. 2009. Surusäkki. Vertaisryhmätyöskentelyä lasten sururyhmille. Keuruu. Otavan kirjapaino Oy.

L 13.7.2018/540. Varhaiskasvatuslaki. Säädöstietopankki Finlexin sivuilla. Viitattu 17.9.2018. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180540>

Mannerheimin lastensuojeluliitto. 2014. Apua! Lapsen suru. Viitattu 11.4.2018. <http://kauppa.mll.fi/Lapsen+suru.pdf>

Mattila, K-P. 2011. Lapsen vahvistava kohtaaminen. Juva. Bookwell Oy.

Mielen ihmeet. 2018. Lasten kognitiivinen kehitys Piagetin mukaan. Viitattu 30.10.2018. <https://mielenihmeet.fi/lasten-kognitiivinen-kehitys-piagetin-mukaan/>

Mielenterveystalo. 2018. Vertaistuki. Viitattu 10.9.2018. <https://www.mielenterveystalo.fi/aikuiset/itsehoito-ja-oppaat/oppaat/psykoosi/Pages/vertaistuki.aspx>

Niemelä, S. 2003. Käden ojennus lapselle surussa. Teoksessa Surevan lapsen kanssa, 101-124. Toim. Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S & Ylönen, H. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.

Pojjula, S. 2005. Surutyö. 3. painos. Jyväskylä. Gummerus kirjapaino Oy.

Pojjula, S. 2007. Lapsi ja kriisi. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy.

Pojjula, S. 2016. Lapsi ja kriisi. 3. painos. Helsinki. Kirjapaja.

Ruishalme, O & Saaristo, L. 2007. Elämä satuttaa. Kriisit ja niistä selviytyminen. Helsinki. Tammi.

Saaranen-Kauppinen, A & Puusniekka, A. 2006. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto [verkkojulkaisu]. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 8.10.2018. <http://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus>.

Spiik, K-M. 2018. Kuoleman kohtaaminen käytännössä. Mediapinta.

Sudden. Supporting people after sudden death. 2018. Supporting children straight away. Viitattu 24.9.2018. <http://www.suddendeath.org/guides-for-suddenly-bereaved-people/help-for-children/110-supporting-children-straight-away>

Sudden. Supporting people after sudden death. 2018. Supporting suddenly bereaved children. Viitattu 24.9.2018. <http://www.suddendeath.org/guides-for-suddenly-bereaved-people/help-for-children>

Suomen mielenterveysseura. 2018. Lapsi suree omalla tavallaan. Viitattu 10.4.2018. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/mielenterveys/vaikeatel%C3%A4m%C3%A4ntilanteet/suru/lapsi-suree-omalla-tavallaan>

Suomen mielenterveysseura. 2018. Suru seuraa usein menetystä. Viitattu 20.5.2018. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/mielenterveys/vaikeatel%C3%A4m%C3%A4ntilanteet/suru-seuraa-usein-menetyst%C3%A4>

Suomen mielenterveysseura. 2018. Suru. Viitattu 10.10.2018. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/mielenterveys/itsetuntemus/tunteet/suru>

Suomen mielenterveysseura. 2018. Traumaperäinen stressireaktio lapsilla ja nuorilla. Viitattu 17.9.2018. <https://www.mielenterveysseura.fi/fi/kehitt%C3%A4mistoiminta/mielenterveysosaaminen/nuoren-mielen-ensiapu/traumaper%C3%A4inen-stressireaktio>

The Dougy Center. The National Center for Grieving Children & Families. 2018. Grief Resources. What is Grief. Viitattu 25.9.2018. <https://www.dougy.org/grief-resources/what-is-grief/>

Tuettu suru-projekti. Suomen mielenterveysseura. 2004. Yhdessä suru on helpompaa kantaa. Opas lasten ja nuorten sururyhmien ohjaajalle. 2.painos. Vantaa. Dark Oy.

Tuomi, J & Sarajärvi, A. 2018. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki. Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Uittomäki, S., Mynttinen, S & Laimio, A. 2011. Miten tukea lasta, kun läheinen on kuollut? Opas läheisille sekä lasten ja nuorten parissa työskenteleville. Jyväskylä. Kopijyvä Oy.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. 2016. Opetushallitus. [Verkkajulkaisu]. Tampere. Juvenes print - Suomen yliopistopaino Oy. Viitattu 3.9.2018. https://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf

Ylikarjula, S. 2008. Kuolema on. Helsinki. Kirjapaja.

Ylönen, H. 2003. Kuljettiin siniseen puutarhaan - satu ja todellisuus lastenkirjoissa, 127-162. Erkkilä, J., Holmberg, T., Niemelä, S & Ylönen, H. Jyväskylä. Gummerus Kirjapaino Oy

LIITE 1

Haastattelukysymykset

Teemana lapsen suru ja sen näkyminen lapsen käytöksessä

1. Kuinka monta tilannetta teillä on ollut työhistorianne aikana, jossa lapsi on menettänyt läheisensä kuoleman kautta?
2. Miten suru näkyy lapsessa ja miten hän on käsitellyt suruaan? Miten se näkynyt leikeissä, käyttäytymisessä tai lapsen kanssa keskusteltaessa? Esimerkkejä?

Teemana yhteistyö perheen ja päiväkodin välillä

3. Miten lapsen vanhemmat ovat kertoneet henkilökunnalle asiasta? Miten yhteistyö on toiminut?
4. Miten koet perheen tukemisen?
5. Miten asiaa on käsitelty lasten ja työntekijöiden kesken?

Teemana lapsen tukeminen

6. Millaisena koet omat kykysi auttaa lasta surutyössä?
7. Millaisia menetelmiä olet käyttänyt?
8. Miten koulutuksesi on antanut tietoa lapsen surusta ja lapsen tukemisesta surun kohdatessa häntä?
9. Millä tavoin työntekijöiden valmiuksia kohdata tällaisia tilanteita voisi lisätä?

LIITE 2

Hei,

Olemme neljännen vuoden sosionomiopiskelijoita ja teemme opinnäytetyötä lapsen surusta. Työn päällimmäisenä tarkoituksena on selvittää miten kohdata sureva lapsi päiväkodissa ja kuinka henkilökunta tukee lasta suruprosessissa.

Haastattelulla haluamme selvittää mm. millä tavalla suru näkyy lapsen käytöksessä ja miten suru näkyy eri ikäkausina.

Olemme rajanneet aiheen kuolemasta aiheutuvaan suruun, jota lapsi tuntee silloin, kun hänelle joku hyvin läheinen ihminen on menehtynyt.

Toivoisimme, että päiväkodistanne löytyisi vapaaehtoinen/vapaaehtoisia haastatteluamme, joka on työskennellyt surevan lapsen kanssa. Haastatteluun soveltuu niin lastentarhanopettajat kuin lastenhoitajatkin.

Liitteenä haastattelu kysymykset. Kyseessä on vapaamuotoinen teemahaastattelu, jossa tarkoituksena on saada hyvä keskustelu aikaan.

Meihin saa yhteyden sähköpostilla. Kiitos jo etukäteen!

Ystävällisin

terveisin,

Anniina Pohjavaara ja Jasmin Miekka